

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Центр підготовки магістрів публічної служби і професійних суддів

Кафедра політичних теорій

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

«ІНСТРУМЕНТИ ВЕДЕННЯ СУЧАСНОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ»

Виконав: здобувач вищої освіти 2 курсу

заочної форми навчання

галузь знань – 28 “Публічне управління та адміністрування”

спеціальність 281 – “Публічне управління та адміністрування”

Сахно Богдан Федорович

Керівник – д.політ.н., проф. Вітман К.М.

Рецензент – д.і.н., проф. Кормич Л.І.

Одеса – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ.....	5
1.1. Концептуальні підходи до визначення гібридної війни	5
1.2. Міжнародно-правові засади протидії гібридній війні	17
Висновки до 1 розділу	32
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ СУЧАСНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ВЕДЕННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	34
2.1. Особливості інструментів інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни	34
2.2. Міграція як один із інструментів гібридної війни	45
Висновки до 2 розділу	53
РОЗДІЛ 3. ІНСТРУМЕНТИ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	55
3.1. ПІСО як складова гібридної війни російської федерації проти України	55
3.2. Інструменти запобігання поширенню дезінформації в умовах гібридної агресії рф проти України.....	69
Висновки до 3 розділу	81
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлюється тим, що в сучасному світі існують нові типи конфліктів, які викликають велику увагу і які часто описуються різними термінами, такими як «гібридна війна», «сіра війна», «асиметрична війна», «війна четвертого та п'ятого покоління», «неконвенційна війна», «нелінійна війна», «війна нового покоління» та інші. У таких конфліктах межа між воєнною діяльністю та мирними зусиллями розмивається, і вони використовують інструменти, які традиційно не пов'язані з військовою сферою. З розвитком технологій умови ведення війни значно змінюються. Звичні бойові дії поступово замінюються впливом інформаційних технологій, і важливу роль в цьому процесі відіграють інформаційні аспекти. Сьогоднішній характер гібридних війн включає не лише прагнення до конкретної перемоги в традиційному розумінні. Сучасний спосіб ведення конфліктів, де вплив на суспільство стають важливими частинами стратегії гібридної війни.

Викладені вище обставини визначили актуальність та необхідність дослідження сучасних інструментів ведення гібридної війни.

Вивченням концептуальних підходів визначення «гібридна війна» займалися як українські, так й іноземні автори: А. Аббасі, Р. Аркос, М. Валенте, Ф. Гоффман, Ю. Даник, М. Джонс М. Ішервуд, А. Корбут, Є. Магда, А. Манойло, О. Мелих, М. Осійчук, Г. Почепцов, А. Сиротенко, Г. Сміт, В. Соколов, Г. Яворська та інші.

Проблемами міжнародно-правових аспектів протидії гібридній війні, на прикладі міжнародно-правових актів та законодавства ЄС займалися такі автори як: Е. Баджарунас, Л. Лонардо Є. Магда, В. Горбулін, А. Іващенко, Р. Паркс, О. Полякова, В. Семененко, А. Сиротенко, Д. Фіотт, та інші.

Аналізу особливостей інструментів гібридної агресії рф проти України присвячені праці таких авторів як: О. Дубас, В. Гандзюк, О. Марунченко, Ю. Мороз, Ю. Твердохліб та ін.

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є дослідження теоретичних та міжнародно-правових підходів дослідження феномену гібридної війни; характеристика окремих сучасних інструментів ведення

гібридної війни та особливості інструментів гібридної агресії рф проти України в сучасних умовах.

Для досягнення даної мети були поставлені такі **завдання**:

- визначити концептуальні підходи до визначення гібридної війни;
- проаналізувати міжнародно-правові засади протидії гібридній війні;
- розглянути та охарактеризувати особливості інструментів інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни;
- дослідити міграцію як один з інструментів гібридної війни;
- охарактеризувати ПІСО як складову гібридної війни рф проти України;
- визначити та охарактеризувати інструменти запобігання поширенню дезінформації в умовах гібридної агресії рф проти України.

Об’єктом дослідження виступають умови, причини, інструменти реалізації гібридної війни.

Предметом дослідження є сучасні інструменти ведення гібридної війни.

Основні методи дослідження. При дослідженні центральної проблеми роботи використовувалась загальнонаукові та спеціальнонаукові методи. Такими методами метод аналізу, синтезу, індуктивних та дедуктивний методи, методи абстрагування і конкретизації.

До спеціальних методів, використаних під час дослідження використовувались системно-ситуаційний підхід; метод порівняльного аналізу; метод моделювання для опису інструментів запобігання поширенню дезінформації.

Наукова новизна магістерської роботи полягає в комплексному дослідженні інструментів ведення сучасної гібридної війни.

Структура магістерської роботи. Робота містить вступ, три розділи, що включають шість підрозділів, висновки та список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

1.1. Концептуальні підходи до визначення гібридної війни

Для визначення поняття потрібно визначити два ключових аспекти: спершу, це зміст, який представляє собою сукупність основних характеристик цього поняття, і, вдруге, обсяг, що визначається як множина або клас предметів, кожен з яких володіє характеристиками, які складають зміст даного поняття [38]. Потрібно відзначити, що термін «гібридна війна» не має офіційного визначення та відсутній у будь-яких міжнародних правових документах. Замість цього, концепція «гібридних загроз» (Hybrid Threats) є більш офіційною та широко використовується в офіційних документах та стратегіях безпеки різних країн. Як зауважено в статті «Цифровий зв'язок і гібридні загрози» від Р. Аркос і Х. Сміта, як Європейський союз, так і Північноатлантичний союз (НАТО) прийняли значущі заходи для протидії діяльності, пов'язаної з гібридними загрозами [70]. На початку XXI століття термін «гібридна війна» став активно використовуватися в документах та стратегіях з питань безпеки, зокрема в США і Великій Британії. Різні підходи, які іноді називають гібридними, такі як 4-те покоління, 5-те покоління, нетрадиційні, асиметричні та кібервійни, стають все більш популярними» [67, с. 1].

Розуміння терміну «гібридна війна» неможливе без врахування базового поняття – «війна». Визначальними ознаками війни є організований збройний конфлікт між державами, соціальними групами тощо; боротьба, яка проводиться за допомогою зброї, як між країнами, так і всередині країни; період ворожнечі, під час якого відбуваються активні військові операції на наземному, морському або повітряному театрах дій. Г. Яворська встановлює загальне поняття «збройний конфлікт» як родове для «гібридної війни» і визначає його обсяг таким чином: «Сучасні війни розглядаються як один з видів ширшого поняття – «збройний конфлікт» (armed conflict), який

передбачає дві необхідні складові: наявність організованих збройних сил та участь в бойових діях певної інтенсивності. З цього визначення випливає, що війну розглядають, перш за все, як фізичний і матеріальний явище – зброя (танки, літаки, ракети, кораблі та інше), її застосування, ведення бойових дій, руйнування об'єктів та інше» [65, с. 42]. Згідно з сучасним уявленням Є. Магди, війна – це не лише непрямі воєнні дії, але й суперництво в галузі економіки, способів життя, ідеологічних переконань і структур управління державами. Вона також включає в себе змагання між різними системами державного управління, конфлікт інтересів та суперництво ідеологій» [26, с. 12].

Термін «hybrid» вказує на поєднання різних, різнорідних елементів в рамках цілісного фізичного об'єкта, явища або дії. В сучасній західній мові префікс «гібридний» найчастіше використовується для опису зростаючої непередбачуваності та різноманітності загроз, які виникають для націй» [96].

Термін «warfare» є похідним від «war», що означає «війна», і він вказує на «сукупність методів та особливостей ведення війни» Таким чином, «hybrid warfare» буквально перекладається як «гібридні методи ведення війни»

Автор праці «Гібридна війна та її виклики» підкреслює, що те, що раніше можна було чітко розділити на окремі категорії, такі як тероризм, звичайна війна, кримінал, партизанська війна, зараз стало змішуватися. Цей феномен найчастіше називається «гібридною війною», в якій противники використовують різноманітні та унікальні комбінації» [79]. Гібридні методи ведення війни не змінюють сутність війни. Насильство залишається основним складником гібридної війни, так само, як і у будь-якій іншій формі конфлікту. Мета гібридної війни, так само, як і в будь-якому іншому воєнному акті, полягає в застосуванні організованого насильства або загрози його застосування для досягнення фізичних або психологічних переваг перед противником [100, с. 89].

Гібридна війна виходить за рамки простого використання різних засобів і форм військового конфлікту. Цей вид війни розмиває відмінності

між традиційною та нерегулярною війною, і відзначає, що «гібридний противник» може приховуватися серед цивільного населення і діяти з позицій «електронних схованок» в глобальному телекомунікаційному просторі [82]. Отже, ми переходимо від військової до інформаційної складової гібридної війни.

Автори колективної монографії «Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України» пояснюють поняття «гібридна війна» як таку, де досягнення поставлених цілей здійснюється через поєднання інформаційних, електронних та кібернетичних операцій, виконаних разом з акціями збройних сил, спеціальних служб та економічним тиском» [7, с. 12]. Гібридну війну також можна розглядати як наслідок розвитку технологій інформаційної війни та психологічних операцій. Це, не зважаючи на те, що термін «інформаційна війна» не отримував серйозного визнання протягом багатьох десятиліть, поки військові США в 1988 році не внесли термін «психологічна операція» до польового уставу Армії США.

Основними ознаками сучасної інформаційної війни є суперечливість їх територіального обмеження, оскільки вони можуть бути як локалізовані на конкретній території, так і розповсюджуватися без обмежень території. Головною рисою є можливість поєднання цих інформаційних втручань з іншими інструментами впливу, спрямованими на підрив внутрішньої стійкості соціально-політичної системи країни [88]. Також важливо зауважити, що поза рамками інформаційних маніпуляцій та впливу не можлива реалізація потенціалу гібридних війн. Гібридні війни можуть відбуватися з мінімізацією безпосереднього силового впливу, але інформаційний вплив є невід'ємною складовою цих конфліктів і не може бути виключеним» [88].

Кіберконфлікти, кібервійни, російська «гібридна війна» та навіть китайські «війни в умовах інформатизації» – всі ці терміни віддзеркалюють реальність конфліктів між державами в глибоко кібернетичному та не західному світі [77]. У своїй статті «Гібридна війна: інформаційна складова»

Г. Почепцов підкреслює, що гібридна війна розгорнута у всіх можливих напрямках. Вона охоплює не лише інформаційний аспект, а також економічний, репутаційний, смисловий та людський. Цю війну повинні вести всі, хто має вплив на населення, включаючи акторів, співаків, письменників, режисерів. Військові дії виступають лише тлом для більш масштабного конфлікту в гуманітарному розумінні» [47]. Автор цієї роботи виділяє різні елементи гібридної війни, такі як придбання медіа, підтримка політичних партій, розвідувальне проникнення у європейські структури, створення зв'язків між релігійними інституціями, використання нерозрішених етнічних конфліктів тощо. На цій основі Г. Почепцов робить висновок, що «гібридна війна надасть перевагу тій стороні, яка вміє впливати на масову свідомість. Атакуюча сторона повинна переконувати, що її дії є справедливими як для власного народу, так і для того народу, на який націлені її дії. У той час як стороні, яка піддається атакі, важко відповідати на таку неоголошену війну. Гібридна війна стала новим реалієм сучасності, оскільки багато завдань можна виконати завдяки інформаційному компоненту. Чим більший розвиток інформаційного компоненту, тим легше виконувати ці завдання» [47]. Проведення комплексного аналізу сегментів медіапростору демонструє, як розважальні медіа можуть підірвати стійкість і національну безпеку країни в умовах гібридної війни, на прикладі України. Це можна розглядати як показник важливої ролі розважальних ЗМІ в контексті стійкості країн і їх використання в умовах гібридної війни. Можна стверджувати, що це підірвання стійкості країн і поставлення під загрозу національну безпеку, особливо в умовах гібридної війни, оскільки інформація має значний вплив на здатність країн протистояти зовнішньому впливу на їх внутрішню політику [90, с. 25–27]. Гібридний конфлікт виходить за межі медійної сфери та охоплює широкий спектр соціальної комунікації. Цей спектр включає в себе не лише публікації в паперових, електронних та інтернет-медіа, а також охоплює приватні розмови на теми різних аспектів протистояння і дипломатичні переговори, спрямовані на пошук дипломатичних шляхів

вирішення конфлікту [65, с. 44]. Є. Магда визначає гібридний конфлікт як «сукупність попередньо підготовлених і оперативно виконуваних дій, які мають військовий, дипломатичний, економічний та інформаційний характер і спрямовані на досягнення стратегічних цілей» [28, с. 8].

Дж. Уізер застосовує історичний метод для виділення основної риси поняття «гібридна війна», якою є одночасне використання конвенційних та нерегулярних сил в рамках однієї військової кампанії. Він підкреслює, що історичний підхід показує, що гібридні війни не є чимось істотно новим, а вони мають свої коріння у давній історії, аж до часів Пелопоннеської війни. У своїй роботі автор зазначає: «Нерегулярні бійці продемонстрували, що вони можуть стати справжньою загрозою для численних конвенційних збройних сил. Великі армії, такі як армія Наполеона і вермахт під командуванням Гітлера, зіткнулися з великими труднощами при боротьбі проти нерегулярних бойовиків, які були добре озброєні і вільно використовували місцевий терен і наражали на удар вразливі пункти постачання і комунікаційні лінії. Пізніше партизанські операції стали значущим чинником у впливі на широкомасштабні конвенційні військові операції, до яких вони входили. Недавні антиповстанські операції в Іраку та Афганістані враз відображають, наскільки складно перемогти впертого нерегулярного ворога без порушення прав людини в місцевому населенні, що в свою чергу підірвати внутрішню та міжнародну громадську підтримку військових операцій [100, с. 85–86].

Зміст поняття визначається його обсягом, який включає елементи відповідного класу, при цьому кожен елемент є носієм суттєвих ознак даного поняття. Вразливість держави перед гібридними загрозами може збільшуватися через різноманітні фактори, включаючи етнонаціоналістичні проблеми, релігійну радикалізацію, політичну нестабільність та соціально-економічні проблеми [67, с. 1]. Ці ознаки підкреслюють загальний висновок, до якого приходять більшість аналітиків щодо представників класу «гібридна війна». Цей клас включає в себе конфлікти, такі як Друга ліванська війна

(2006 р.) [79, с. 37], Конфлікт у Сирії, як з точки зору його природи, застосовуваних методів і учасників, може бути охарактеризований як довготривалий конфлікт, що включає в себе різноманітні способи боротьби і різні сторони, які беруть участь в цьому конфлікті [87, с. 54], конфлікт між Пакистаном та Індією [67, с. 54].

Дж. Уізер відзначає, що сучасні гібридні війни характеризуються комбінуванням як конвенційних, так і нерегулярних методів війни. Наприклад, під час війни з Грузією у 2008 році росія використовувала комбінацію регулярних військ, міліцій південноосетинських і абхазьких формувань, а також російських сил особливого призначення (СОП), які діяли під прикриттям «місцевої оборони» [100]. Дослідження українських вчених свідчать, що це явище є характерним як для України, так і для інших часів. Наприклад, М. Тараненко у своїй праці [55] Цей приклад ілюструє виконання політичних маневрів у створенні радянських республік більшовицьким керівництвом на початку ХХ століття. Автор також порівнює вияви гібридної війни у минулому, коли вони стосувалися інших держав, із сучасними подіями, які мають місце в Україні. Наприклад, у 1939 році, коли Радянський Союз намагався позбавити Фінляндію її суверенітету, в Москві був створений «тимчасовий народний уряд» з метою інтеграції Фінляндії у склад Радянського Союзу. Це нагадує сучасну політику росії стосовно України, зокрема створення квазіреспублік «ЛНР» і «ДНР».

Г. Яворська відзначає, що «поняття гібридної війни виявилось теоретично й практично найбільш придатним для визначення характеру російської агресії проти України» [64, с. 41]. а сучасному етапі можна спостерігати справжню гібридну війну з усіма її проявами між Україною та російською федерацією. російська федерація не лише є агресором у цьому конфлікті, але також представляє найбільшу загрозу стабільності і демократії політичних інститутів на пострадянському просторі і в західних країнах. Кремль використовує різні засоби гібридної експансії з метою дискредитувати і підірвати демократичні цінності західного суспільства. Це

включає пропаганду, яка дає можливість маніпулювати громадською думкою і створювати дестабілізацію в громадянському суспільстві, спонукаючи громадян сумніватися у правдивості та об'єктивності новин, які вони отримують від державних інформаційних джерел. Також серйозною загрозою є політичні кібератаки, які російські спецслужби використовують для впливу чи фальсифікації виборів у ряді західних країн. Фінансова та пропагандистська підтримка політичних партій, що схильні до співпраці з Кремлем, також є серйозною загрозою для західних демократичних процесів [100, с. 32].

Дж. Уізер приділяє значну увагу російським методам ведення гібридної війни, серед яких виділяє не лише традиційне поєднання конвенційних і нерегулярних бойових операцій, але й використання підтримки та заступництва політичних протестів, застосування економічного тиску, кібероперацій, а також інтенсивну дезінформаційну кампанію [64]. За думкою Дж. Уізера, багато методів, які використовувалися росією в Україні, мають свої коріння в радянській добі, зокрема, такі як маскування та військова дезінформація, які були успішно використані радянськими силами під час Другої світової війни та в прокси-конфліктах під час Холодної війни. Що стосується методів XXI століття, то завдяки розвитку інформаційних технологій російському керівництву вдалося широко використовувати мультимедійну пропаганду та дезінформацію, що призвело до проведення росією широкомасштабної «інформаційної війни» як проти України, так і проти західних країн. Таким чином, стратеги повинні вирішувати, як найкраще протистояти методам, які використовує противник. Г. Яворська звертає увагу на перспективи такої гібридної війни, зауважуючи, що фактор перспективи в цьому конфлікті впливає таким чином: агресор намагається представити себе як миротворця, при цьому намагаючись призначити об'єкт нападу як нападника. Стратегічні партнери України виявляють великий інтерес до цих інтерпретацій, оскільки вони підкреслюють мир як абсолютну цінність. Їхні національні інтереси включають у себе бажання якомога

швидше завершити конфлікт, припинити гарячу точку в Європі, особливо на кордонах Європейського Союзу, а також на східному та південно-східному фланзі НАТО» [64, с. 44]. Авторка правильно зауважує, що для України питання перемоги є критично важливим, але наразі не існує однозначного рішення чи формули для цього [64, с. 46]. Ця ситуація може бути охарактеризована як критична для України, оскільки тривала гібридна війна на Донбасі між проросійськими сепаратистами та урядом завдала значних збитків країні. В іншому дослідженні, проведеному Ю. Блуц і М. Валенте, цей стан речей можна вважати надзвичайно важливим для України, оскільки ця війна відбувається в її економічному, геополітичному та соціокультурному ядрі, і має серйозні наслідки [70], використовуючи панельні дані між країнами за період 1995–2017 років, були проведені оцінки впливу війни на Донбасі на ВВП України. Авторки вказують, що конфлікт на Донбасі значно вплинув на відсоток ВВП України на одну особу, зменшивши його середньо на 15,1% у період з 2013 по 2017 роки. Окремий аналіз для постраждалих регіонів Донецької та Луганської областей показує середній причинно-наслідковий ефект на рівні 47% за період з 2013 по 2016 роки. У висновку авторки вказують на необхідність оцінки того, як витрати змінюються з часом, зокрема, чи збільшуються масштаби очікуваних руйнівних наслідків через відтік робочої сили та інвестицій з держави. Ці знання є важливими для пом'якшення негативних наслідків конфлікту та більш ефективного надання цільової допомоги та інвестиції [70]. В результаті свого дослідження М. Осійчук та О. Шепотило прийшли до висновку, що російсько-українська гібридна війна має негативний вплив на добробут жителів обох країн, переважно через погіршення їхньої фінансової ситуації [90]. Автори вказують на різницю в тривалості ефектів між росією і Україною. У росії ефект погіршення фінансового стану переважно зник після першого року конфлікту, коли розглядали його як можливість, тоді як в Україні цей ефект залишався значним протягом усього періоду. Зазначено

також, що гібридна війна негативно впливає як на фізичне, так і на психічне здоров'я жителів обох країн – сторін конфлікту [90].

Багато дослідників намагаються знайти рецепт перемоги України у гібридній війні проти росії. Однак доктор Д. ван Пьювельде, асистент-професор з дослідження проблем безпеки та помічник керівника з наукової роботи в Національному інституті проблем безпеки, рекомендує забути про всі «гібридні» терміни і зосередитися на специфіці та взаємопов'язаності загроз, що стоять перед ними. Він підкреслює, що ведення бойових дій, чи то в давні часи, чи в сучасну епоху, чи вони гібридні чи ні, завжди є складною справою, і неможливо обмежити їх опис лише одним прикметником [48]. К. Пінненіємі та М. Йокела також вказують на те, що гібридний вплив є унікальним явищем, і «створення «стандартної» моделі гібридної війни є складним і майже нелогічним завданням. Іноді існує спокуса пояснити будь-які складні та незрозумілі аспекти, описуючи їх як гібридні [92]. Проте Г. Яворська висловлює іншу думку: для того, щоб опиратись та стримувати агресора, Україні разом із її міжнародними партнерами необхідно мати чітке розуміння природи та характеру цього конфлікту [64, с. 41]. Деякі дослідники підкреслюють важливість цілісного чи комплексного підходу, що включає у себе координацію та спрямування всіх ефективних інструментів державної потужності [100, с. 100] та підкреслюють важливість розробки моделі системи національної безпеки та оборони [49, с. 488]. Деякі науковці вважають, що головною метою оборонної реформи є модернізація системи управління сектором безпеки та оборони, спрямована на відповідність до сучасних військових конфліктів, досягнення оперативної сумісності сил оборони України, системного переходу на стандарти НАТО (STANAG) в організації, озброєнні та підготовці військ (сил), а також у системі оперативного прийняття рішень. Інші підкреслюють важливість розгляду і врахування не лише військових аспектів, але й політичних, соціокультурних, техніко-економічних та геополітичних аспектів військового конфлікту. Деякі науковці наголошують на необхідності реорганізації менеджменту та захисту

від м'яких і військових методів впливу, використанні передових технологічних систем та висловлюють пріоритет освіти та науки як інструментів для створення технологічно інтенсивних засобів ведення воєнних дій. Вони також підтримують використання новаторських технологій управління та надають велике значення розвитку освіти та науки для створення технологічно інтенсивних засобів для ведення воєнних операцій, що сприяє швидкій і впевненій перемозі в поточних і майбутніх військових конфліктах [18, с. 26]; Інші підкреслюють, що надання своєчасної, прозорої та надійної інформації має визначити пріоритетний напрямок урядових дій під час конфлікту. Крім того, вони наголошують на необхідності розробки та впровадження програм профілактичних заходів для запобігання потенційно довгостроковому впливу конфлікту на здоров'я населення [90, с. 25]; деякі дослідники вбачають можливий шлях до перемоги в знаходженні інших політичних та дипломатичних механізмів тиску на агресора. Це включає: посилення кадрового потенціалу української дипломатії; збільшення активності та настійливості в запитаннях стосовно введення миротворчого контингенту ООН або місії ОБСЄ; проведення послідовних та наполегливих демократичних реформ; безкомпромісна боротьба з корупцією; активна та наступальна контрпропагандистська робота; збереження єдності національної ідеї [55, с. 198–199]. Проте важливо врахувати, які підходи до перемоги в гібридній війні представляють дослідники, які аналізують аналогічні явища в інших країнах. Наприклад, А. Аббасі, який досліджував гібридну війну, яку ведуть проти Пакистану, надав підвищену увагу стратегіям управління сприйняттям. Він підкреслив у своєму дослідженні, що «управління сприйняттям – це витончене мистецтво, яке вимагає ретельного планування і може бути успішним лише тоді, коли ефективно усуваються бар'єри культури, різні точки зору, релігійні натхнення та історичні наративи» [65, с. 24]. Варто взяти до уваги слова Г. Яворської: «Сторона, що перемогла, оголошує кінець війни, тоді як протилежна сторона вважає себе переможеною. Проте цей сценарій майже не

має шансів здійснитися в умовах гібридної війни. Агресор, який не визнає свою роль як учасника конфлікту і представляє себе як миротворця, не передбачає для себе, відповідно, жодного визнання поразки. Ще складніше говорити про зміст перемоги і поразки в умовах, коли час і форми завершення гібридного конфлікту залишаються невизначеними... Специфіка гібридної війни потребує створення власного переконливого розуміння сутності перемоги над ворогом» [64, с. 46].

Ситуацію на кордонах Білорусі з Польщею, Литвою та Латвією також можна розглядати як прояв «гібридної війни», оскільки в ній присутні всі ознаки цього явища: ці дії були передбачені і підготовлені заздалегідь, вони мають як військовий, так і дипломатичний, економічний та інформаційний характер, спрямовані на досягнення стратегічно-політичних цілей. Професор Б. Соколов підкреслює: «Білоруський диктатор веде ‘гібридну війну’ проти Євросоюзу, спочатку привозячи літаками біженців із Близького Сходу до Білорусі, а потім направляючи їх під конвоєм білоруських силовиків до кордонів країни з Польщею, Литвою і Латвією» [51].

Кожен рік поняття «гібридна війна» буде еволюціонувати і поповнюватися новими аспектами, оскільки умови проведення війни постійно змінюються [11], тому можна виокремити вісім фаз нового покоління гібридної війни:

створення умов в суспільстві, спрямованих на дестабілізацію внутрішньої ситуації в країні, за допомогою таких засобів впливу, як ідеологія, економіка, дипломатія та поширення дезінформації;

поширення неправдивої інформації через урядові та військові інститути з метою спричинення спотворення сприйняття управлінців у політичній та військовій сферах у державі, за допомогою таких засобів, як поширення неправдивої інформації через ЗМІ та соціальні мережі;

використання маніпуляційних заходів щодо посадових осіб через такі інструменти, як протести, акції та пікети, з метою вимушення звільнення урядових чиновників з посад;

використання маніпуляцій в суспільстві для збільшення незадоволеності заходами посадових осіб, що призводить до активізації «п'ятої колони» та проникнення в суспільство бойових груп;

зростання активності опозиції та створення проблем в суспільстві, що веде до активізації «п'ятої колони» та проникнення бойових груп;

початок військових дій з використанням зброї для вирішення конфлікту;

перемога над противником;

руйнування військових об'єктів, що здійснюють оборону.

Після аналізу фаз ведення гібридної війни можна відзначити, що від першої до п'ятої фази характеризуються відсутністю військових методів і засобів гібридної війни. Проте з шостої по восьму фазу вони вже використовуються. Важливо відзначити, що кожна фаза є передумовою для появи наступної та обов'язковою для розвитку конфлікту.

Аналіз поняття «гібридна війна» дозволив виокремити основні структурні компоненти цього явища: фейкова інформація, дезінформація, маніпуляція в економічній, політичній сферах, військові дії та дипломатичний тиск.

Отже, можемо визначити характерні ознаки гібридної війни:

початок захоплення території не супроводжується офіційним оголошенням війни, і агресор зазвичай відкидає очевидні факти своєї експансії. Це призводить до утруднень у реакції країни-жертви та міжнародної спільноти, які втягуються в безкінечні перемовини;

у контексті протистояння діє логіка «ні війни, ні миру,» яка використовується для політичного тиску на учасників конфлікту і треті сторони, що включені в процес мирного врегулювання.

поєднуються стратегії військового захоплення та засоби інформаційного впливу;

кібератаки та захоплення телекомунікаційних об'єктів використовуються в якості новітніх тактик у війні. Кібератаки можуть спричинити серйозні наслідки, включаючи руйнування інфраструктури;

учасники конфлікту не є рівноцінними в політично-правовому відношенні. Одні є легітимними силами уряду, а інші – найманці, ідеологічні бойовики, терористи та кримінальні елементи;

бойові дії можуть включати теракти, партизанські напади та інші форми насильства;

ініціаторами «гібридних війн» зазвичай є держави з тоталітарними та неоімперіалістичними режимами. Вони сподіваються на «дух перемоги» у внутрішньо-політичному аспекті, незважаючи на негативну реакцію міжнародної спільноти на силові дії і ризик повномасштабної війни [59, с. 63].

Аналіз різноманітних визначень поняття «гібридна війна» дозволяє виділити загальну ознаку та уточнити конкретні характеристики цього поняття. Родовою ознакою «гібридної війни», як і будь-якої іншої форми конфлікту, є використання організованого насильства або загрози ним з метою отримання переваги перед противником, яка може бути фізичною або психологічною. Специфічними видовими ознаками цього поняття є використання спеціальних методів і форм для досягнення своєї мети, розмиття межі між війною та миром, використання учасників конфлікту та інструментів, які традиційно не вважаються частиною військових дій.

Яскравими прикладами «гібридних воєн» є конфлікт між Вірменією і Азербайджаном в кінці 1980-х та на початку 1990-х років, лівансько-ізраїльська війна 2006 року, російсько-грузинська війна 2008 року та сучасні конфлікти, такі як російсько-українська війна та війна в Сирії [10].

1.2. Міжнародно-правові засади протидії гібридній війні

У гібридній війні проти України, росія використовує широкий спектр інструментів і методів, які включають як відкриті, так і таємні підходи. Ці

інструменти охоплюють політичні, дипломатичні, економічні, інформаційні, кібернетичні, та військові аспекти. Акцент на інформаційному і кібернетичному фронті також відзначається у багатьох наукових дослідженнях.

Проте важливим, але менше дослідженим аспектом російської гібридної війни є так звана «правова війна». Цей компонент грає велику роль у стратегії росії, і хоча він менш видимий, він є надзвичайно важливим. З цієї причини, для більш глибокого розуміння і подолання цієї серйозної загрози європейській безпеці і світовому порядку, важливо досліджувати та розробляти стратегії протидії цьому аспекту гібридної війни [33].

Чимало проблем, пов'язаних з питаннями протидії гібридній війні, було розглянуто. Однак, важливо відзначити, що роль та місце міжнародного права в боротьбі проти сучасної гібридної агресії не було достатньо висвітлено в цих дослідженнях [7; 21; 22; 23; 27; 49].

Протягом останнього десятиліття гібридна війна головним чином асоціюється з агресивною зовнішньою політикою росії. В розробці та практичному застосуванні концепції гібридної війни росією відзначаються роль помічника президента росії Путіна з питань соціально-економічного розвитку та співробітництва з державами СНД, Абхазією та Південною Осетією, В'ячеславом Сурковим, а також начальником Генерального штабу Збройних Сил росії генералом армії Валерієм Герасимовим. У 2013 році Герасимов висловив свою точку зору на гібридну війну як асиметричну відповідь на поширення ліберальної демократії в глобалізованому світі. На замітку, що в російських документах, включаючи роботи Герасимова, можливо використовувався термін «нелінійна війна» або «війна нового покоління», а не «гібридна війна». Ця концепція дещо нагадує ідеї Карла фон Клаузевіца [25], він визнав, що «роль нелінійних засобів у досягненні політичних і стратегічних цілей зростає, і в багатьох випадках за своєю ефективністю їх сила навіть перевершує силу зброї». Таким чином, російська гібридна стратегія базується на «широкому використанні політичних,

економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових засобів, які використовуються спільно з урахуванням рівня протестів населення і посилюються військовими засобами прихованого характеру” [33].

Російське вторгнення в Грузію у 2008 році, анексія Абхазії та Південної Осетії, незаконна тимчасова окупація Криму у 2014 році, а також події на територіях Донецької та Луганської областей служать яскравими прикладами класичної російської гібридної війни. Важливо зауважити, що гібридна війна не завжди закінчується приєднанням території до агресора. Вона також включає в себе кампанії дезінформації, підштовхування антиурядових протестів, кібератаки, включаючи ту, яка призвела до вимкнення комп’ютерної інфраструктури Естонії у 2007 році [9], Спроби переворотів у Македонії у 2016 році та в Чорногорії у 2017 році, підтримка правих політичних партій у Франції та Німеччині, а також версія про можливе втручання у вибори в Сполучених Штатах у 2016 році відповідають стратегії гібридної війни росії. Гібридна війна включає в себе різні аспекти та дії, і це не просто набір окремих ізольованих подій або технічних прийомів.

Головною метою гібридної війни є дестабілізація існуючого конституційного ладу та вплив на події в інших державах через маніпулювання окремими аспектами у галузі міжнародного, гуманітарного, конституційного права та теорії права у таких сферах гібридної війни, як: політична, дипломатична, соціально-культурна, інформаційна, економічна, енергетична, кібернетична, розвідувальна та військова. Наприклад, в дипломатичній сфері росія використовує такі інструменти: визнання нелегітимними урядів сусідніх країн щоб виправдати російське захоплення і приєднання територій; заяви про, те, що передача Криму Україні суперечила конституції СРСР; створення нових етнічних реалій через видачу російських паспортів в інших країнах; підкреслення права рф на «сфери інтересів» та розмивання кордонів між війною та миром.

У військовій сфері до таких дій рф можна віднести: заяви про право росії на попереджувальні дії за кордоном; відстоювання права на проведення

військових навчань за межами російських кордонів без повідомлення; ускладнення життя цивільного населення з тим, щоб викликати гуманітарну кризу; визнання Збройних сил РФ як опори внутрішнього порядку в Україні.

У кібернетичній сфері росія заявляє про державний суверенітет над кіберпростором; протистоїть санкціям США, введеним за втручання у вибори; піддає кібераатакам виборчі системи країн Заходу тощо.

У той же час, у концептуальному плані існують критичні зауваження щодо поняття гібридної війни. Усі держави ведуть певні рівні прихованих дій, і невійськові заходи часто є важливою частиною дипломатичних зусиль. Крім того, гібридна війна має аналогії з операціями, які обидва блоки (Варшавський договір і НАТО) проводили під час холодної війни, а також з діями сучасних держав. Інші терміни, такі як «війна з використанням нерегулярних збройних формувань» або «посередницька (проху) війна» також відображають подібні поняття і дії [89].

Засоби гібридної війни швидко розповсюджуються і стають загрозою для територіальної цілісності та політичної незалежності держав, які користуються міжнародним захистом. Міжнародне право грає ключову роль у протидії гібридній агресії та визначенні її характеру.

Міжнародний воєнний трибунал у Нюрнберзі в 1946 році визначив агресію як «вищий міжнародний злочин». Агресія поставлена поза законом також Пактом Бріана-Келлога [32], воєнним трибуналом в Токіо, заборонена Статутом ООН [53], поправками до Римського статуту Міжнародного кримінального суду [4]. Отже, майже у всіх країнах агресія визнана як порушення міжнародного права.

Після Нюрнберзького процесу, дійсно, не було жодного випадку покарання держави за здійснення агресії. Великі держави, такі як США, Індія, Китай і росія, не підписали Римський статут і не погоджуються з конкретним визначенням агресії, що закріплено у поправках. Проте існує протидія агресії, і ця протидія може бути як односторонньою, так і багатосторонньою. Наприклад, створення міжнародної коаліції для примусу

військ Саддама Хусейна залишити Кувейт у 1990-1991 роках є результативним прикладом колективної силової реакції на агресію.

Однак гібридна агресія відрізняється від класичних воєнних дій, які включають танкові бліцкриги та видимих ворожих військ, що перетинають міжнародний кордон. У таких випадках відповідь може бути менш силовою і може включати несилові заходи, такі як економічні санкції, дипломатичні осуди, або усну дипломатичну активність. Реакція на гібридну агресію може бути складнішою через відсутність очевидної воєнної агресії і трудність визначення, хто є агресором і хто є жертвою. У випадках, коли воєнна агресія не є безпосередньо очевидною, міжнародні спільноти можуть використовувати несилові засоби для протидії гібридній агресії.

Події, такі як анексія Криму та конфлікти на сході України, є прикладами гібридної агресії, де відповідь міжнародного співтовариства включала засудження та санкції, але не призвела до повернення окупованих територій. Гібридна війна ставить питання щодо того, як включити такі дії в існуючі міжнародні правові рамки і забезпечити ефективну реакцію на цю форму агресії.

Стаття 2 (4) Статуту ООН визначає принцип, згідно з яким державам гарантується право на територіальну цілісність та політичну незалежність, і забороняє застосування сили або загрозу застосування сили проти інших держав. Заборона використання сили включає ситуації, коли існує достатньо високий рівень збройного нападу (хоча цей рівень не обов'язково повинен бути досягнутий), який може виправдовувати самооборону згідно зі статтею 51 Статуту ООН. Також важливо враховувати положення про колективну оборону, яке міститься в статті 5 Вашингтонського договору 1949 року про створення НАТО [53].

Незаконне використання сили, що порушує Статтю 2 (4) Статуту ООН, зазвичай вимагає залучення сили у військові дії, незалежно від того, чи є вони регулярними збройними силами в традиційному розумінні або

недержавними військовими угрупованнями. Суди, включаючи Міжнародний суд, прийняли рішення, які визначають такий акт як незаконне використання сили, включаючи рішення 1986 року стосовно дій США в Нікарагуа та рішення 2005 року щодо дій Уганди в Демократичній Республіці Конго. Ці правові рамки засвідчують здатність відповідних міжнародних норм реагувати на нові методи ведення війни, включаючи кібероперації. Щодо кібероперацій, звіт «Талліннський підручник» підкреслює, що вони можуть вважатися незаконним використанням сили, особливо якщо вони пов'язані зі збройними силами держави або мають подібні наслідки до традиційних військових операцій. Таким чином, теоретично заборона використання сили, визначена в Статуті ООН, може застосовуватися до гібридних загроз, навіть якщо вони можуть бути важко відслідковані із точки зору міжнародного права.

На практиці, гібридні інструменти створені з метою уникнення обвинувачень у порушенні Статуту ООН, навіть якщо вони можуть включати незаконне використання сили. Це може бути досягнуто різними способами, включаючи ведення прихованих операцій. Це зумовлено тим, що держави часто вживають прихованих заходів, які можуть порушувати Статут ООН, однак їх відповідальність може бути ускладнена внаслідок відмови визнавати свою участь у таких діях. Використання прихованих засобів має важливе значення для стратегії гібридної війни, не тільки для уникнення прямих порушень Статуту ООН, але також для використання слабких місць міжнародних норм правозастосування, де відсутність дій часто утримує статус-кво, особливо коли держави-агресори висіяли сумніви щодо можливої відповіді на свої дії.

Інші інструменти гібридної війни просто не відображені в Статуті ООН щодо заборони використання сили. Наприклад, економічні заходи не розглядаються як порушення Статті 2 (4) Статуту ООН. Дезінформація і злочинна діяльність також не підпадають під визначення агресії. Проте дії,

які не включають застосування сили, все ж можуть бути незаконними, оскільки вони представляють собою форму втручання.

Принцип недоторканності суверенітету чітко визначено в доктрині про суверенну рівність, яка закріплена в Статті 2 (1) Статуту ООН. Генеральна Асамблея ООН виразила свою позицію щодо цієї концепції. У декларації 1965 року Генеральна Асамблея визначила втручання як «порушення державою своїх суверенних прав» аж до насильницького повалення уряду країни. У декларації 1970 року Генеральна Асамблея підкреслила: «заборона на втручання у внутрішні та зовнішні справи будь-якої держави, а також всі інші форми втручання або спроб загроз щодо держави або її політичних, економічних і культурних аспектів».

Втручання може також розглядатися як форма інтервенції, яка рідше фігурує в міжнародних документах. Важливий момент міститься в відомому рішенні Міжнародного суду, прийнятому в 1986 році у справі Нікарагуа. Суд підтвердив право всіх держав розв'язувати питання, пов'язані з державним суверенітетом, включаючи питання, які стосуються політичної, економічної, соціальної та культурної системи країни, а також визначення її зовнішньої політики. Коли на ці функції держави здійснюється тиск, включаючи підливну діяльність або непряме використання сили, такий тиск вважається незаконним втручанням.

У даному підрозділі також хотілось би проаналізувати наявну нормативно-правову базу щодо захисту ЄС від гібридних загроз, визначивши органи та інституції, які відповідають за захист від гібридних загроз та окреслити самі ці функції.

У сфері захисту Європейського Союзу (ЄС) від гібридних загроз існує значна кількість нормативно-правових актів та стратегічних документів, які містять комплекс заходів для забезпечення безпеки в інформаційній, економічній, космічній та кібернетичній сферах. Деякі з цих документів включають: Спільна структура протидії гібридним загрозам – відповідь Європейського Союзу (2016 р.); Підвищення стійкості та посилення

можливостей для подолання гібридних загроз (2018 р.); Звіт про впровадження Спільної програми протидії гібридним загрозам 2016 р. та Спільного повідомлення 2018 р. щодо підвищення стійкості та зміцнення можливостей для подолання гібридних загроз (2020 р.); Картографування заходів, пов'язаних із підвищенням стійкості та протидією гібридним загрозам (2020 р.); Операційний протокол ЄС для протидії гібридним загрозам (EU Playbook) (2016 р.). Цей документ не опублікований загальнодоступно і вимагає окремого доступу. Ці документи визначають центри та інституції ЄС, які відповідають за захист від гібридних загроз, а також окреслюють їх функції.

Зазначимо, що наукові дослідження та аналіз гібридних загроз ЄС вкрай актуальні. На жаль, ця тематика ще не отримала належної уваги серед українського наукового загалу. В основному вітчизняні науковці досліджують гібридні загрози лише частково, нерідко обмежуючи свої дослідження проблемами, пов'язаними з росією та Україною. Однак підвищення усвідомлення цієї проблематики і розширення наукових досліджень щодо гібридних загроз в ЄС є дуже важливим завданням для забезпечення безпеки та стійкості в регіоні [13]. 8 липня 2021 року в місті Київ відбулася важлива конференція, на якій розглядалася сутність гібридної війни, ініційованої російською федерацією, як одного з елементів цивілізаційного протистояння. Під час заходу аналізувалися політико-ідеологічний підґрунтя цієї війни, її інформаційна складова, економічні та військові компоненти, які використовує росія [12, с. 189].

Андрій Місюра та Володимир Паливода досліджують європейську практику боротьби з гібридними загрозами та присвячують свої дослідження цій темі [34]. У своїх наукових дослідженнях, Андрій Місюра та Володимир Паливода наголошують на важливості підготовки організацій, зокрема НАТО та Європейського Союзу (ЄС), до надання своєчасної реакції на гібридні загрози. Крім цього, вони вивчають досвід, набутий Республікою Словаччина та Чехією в реагуванні на такі загрози [39]. У 2018 році був опублікований

Аналітичний документ в рамках проектів «Сприяння розбудові можливостей України для гарантування безпеки суспільства в умовах гібридних загроз», які отримали підтримку від Європейського Союзу та Міжнародного фонду «Відродження», а також в рамках проекту «Громадська синергія», який був запроваджений під егідою Української національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного партнерства. Один з розділів цього документу присвячено підходам Європейського Союзу стосовно гібридних загроз [14]. Важливо відзначити, що українські дослідники, коли досліджують цю тему, використовують терміни «гібридна війна» або «гібридна агресія», тоді як у європейських науковців популярним є термін «гібридна загроза». Серед дослідників Європейського Союзу, які активно працюють над вивченням питань гібридних загроз у цьому об'єднанні, слід виділити такі наукові праці: Ф. Хоффман, автор статті «Гібридні загрози: переосмислення еволюційного характеру сучасного конфлікту» (2009 р.); Е. Монаган, який розглядає «війну» у російській «гібридній війні»; Р. Вілкі, автор статті «Гібридна війна: щось старе, а не щось нове» [73]. У цих наукових роботах автори подають описові визначення гібридних загроз, розглядають їх основні характеристики і зауважують, що гібридні війни є не новим явищем у міжнародних відносинах.

Литовський політик, колишній посланник Литви в російській федерації і Швеції, Ейтвидас Баярунас, також присвятив декілька статей проблемі гібридних загроз [68; 69], він докладно розглядає гібридні загрози і заходи, які Європа вживає для їх подолання впродовж останніх років, включаючи різні національні та міжнародні ініціативи. Автор підкреслює, що подолання гібридних загроз є постійним і безкінечним процесом, який вимагає підвищення стійкості як суспільства, так і уряду. В роботі надаються деякі рекомендації для європейських політиків щодо наступних кроків, які Європейський Союз повинен зробити у боротьбі з гібридними загрозами [68].

Термін «гібридна загроза» не є новим явищем і існував ще під час «холодної війни». Часом лише змінювалася назва і визначення цього поняття.

Важливо зауважити, що «гібридна загроза» не обмежується просто сукупністю нетрадиційних загроз. Зазначається, що недостатньо просто об'єднувати тероризм, громадянську непокору, кібератаки, злочинну діяльність, кампанії дезінформації, втручання у вибори, конфлікти проксі, бойовиків без розпізнавальних знаків і називати це гібридною кампанією [73]. Паркс наголошує на важливості розуміння того, як ці виклики переплітаються і чи використовуються для зростання ступеня нестабільності. Він підкреслює, що боротьбою з гібридними загрозами мають займатися всі відповідні інституції, що відповідають за безпеку та спільну зовнішню політику ЄС.

Італійський дослідник Луїджи Лонардо підкреслює, що багато правових аспектів гібридних загроз розглядалися в літературі, проте ще не існує всеосяжного підходу до регулювання реакції ЄС на ці загрози. Тому його дослідження спрямоване на п'ять основних гібридних загроз: дезінформація, ворожі іноземні субсидії та інвестиції, кібератаки, тиск на кордони та правова база ЄС для подолання цих загроз [84]. Крім цього, дослідник розглядав документи ЄС, які стосуються можливості реагування на ці загрози. Зокрема, він звертає увагу на «Спільне повідомлення до Європейського парламенту та Ради «Спільна структура протидії гібридним загрозам – відповідь Європейського Союзу» (2016 р.), де відзначено, що в червні 2015 року Європейська Рада підкреслила необхідність активізації інструментів ЄС для боротьби з гібридними загрозами [80]. Зазначені визначення повинні залишатися гнучкими, щоб враховувати постійну еволюцію гібридних загроз. Концепція боротьби із цими загрозами має охоплювати поєднання примусових і підливних дій, використання як звичайних, так і нетрадиційних методів (дипломатичних, військових, економічних, технологічних) у скоординований спосіб державними або недержавними суб'єктами з метою досягнення конкретних цілей, при цьому не оголошуючи війни [80].

У цьому документі та всіх подібних наступних наголошується, що оскільки протидія гібридним загрозам пов'язана з національною безпекою, обороною, підтриманням законності та правопорядку, головна відповідальність лежить на державах-членах. Однак, у випадках, коли ці загрози стосуються спільних транскордонних мереж та інфраструктури, ефективність подолання їх може зрости завдяки скоординованій реакції на рівні Європейського Союзу. Використовуючи політику та інструменти ЄС, можна активізувати європейську солідарність, взаємодопомогу та повний потенціал, як передбачено Лісабонським договором [98]. Зовнішні дії ЄС, як запропоновано в рамках цієї структури, керуються принципами, які визначені в статті 21 Договору про Європейський Союз (далі – ДЕС). Ці принципи включають демократію, верховенство права, універсальність і неподільність прав людини, повагу до принципів, закладених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, а також міжнародне право.

Крім того, «Спільна структура протидії гібридним загрозам – відповідь Європейського Союзу» 2016 року підкреслює, що дії ЄС ґрунтуються на наявних стратегіях та галузевій політиці, спрямованих на забезпечення безпеки та співпрацю з НАТО у справі протидії гібридним загрозам. Запропонована реакція на гібридні загрози зосереджена на кількох ключових аспектах, таких як підвищення обізнаності, зміцнення стійкості, запобігання, реагування на кризи та відновлення [80].

Першим кроком, який передбачено в документі, є спільна дія Високого представника ЄС із зовнішніх справ та Європейської Комісії з державами-членами для підвищення обізнаності щодо ситуації. Ця обізнаність буде здобута шляхом моніторингу та оцінки ризиків, які можуть призвести до загроз вразливим областям ЄС. Комісія розробляє методики оцінки ризиків безпеки, які служитимуть основою для інформування осіб, які приймають рішення, та формування політики, що базується на ризиках у різних галузях, включаючи авіаційну безпеку, фінансування тероризму та відмивання грошей.

У Стратегії визначено загалом 21 дію для боротьби ЄС з гібридними загрозами. Більшість зобов'язань у цьому контексті покладена на Комісію, Високого представника, Центр для аналізу гібридних загроз «Hybrid Fusion Cell» ЄС (далі – HFC). HFC був створений в рамках Центру розвідки та ситуації ЄС та Європейської служби зовнішніх дій для отримання, аналізу та обміну класифікованою інформацією, а також інформацією з відкритим доступом, стосовно індикаторів та попереджень щодо гібридних загроз від різних зацікавлених сторін у ЄС, включаючи представництва ЄС та Комісію. Комісія повинна також підтримувати зв'язок з існуючими національними контактними пунктами для оцінки гібридних загроз на національному та європейському рівнях та забезпечити безпечний зв'язок з HFC ЄС [80].

Заходи, запропоновані у документі для боротьби з гібридними загрозами, можна систематизувати і згрупувати відповідно до функцій, які покладені на Комісію, Верховного представника, Центр для аналізу гібридних загроз «Hybrid Fusion Cell» (HFC) та держави-члени. Основні функції виглядають наступним чином:

Високий представник та держави-члени: досліджують можливості оновлення та координації потенціалу для активних стратегічних комунікацій; оптимізують використання засобів моніторингу ЗМІ та експертів з лінгвістики; розробляють проекти щодо адаптації обороноздатності та розвитку для протидії гібридним загрозам в державах-членах; здійснюють розвідувальну діяльність та можуть залучати до цього Європейське оборонне агентство.

Ці заходи передбачають співпрацю Високого представника та держав-членів для ефективної боротьби з гібридними загрозами та зміцнення обороноздатності ЄС [80].

Державам-членам було запропоновано розглянути можливість створення Центру передового досвіду для «протидії гібридним загрозам». Фактично, такі Центри були створені практично у всіх державах-членах, як вказано в «Звіті про впровадження Спільної програми протидії гібридним

загрозам 2016 року» та «Спільному повідомленні 2018 року щодо підвищення стійкості та зміцнення можливостей для подолання гібридних загроз» у 2020 році [93].

Виконавчий орган ЄС, Комісія, має на меті співпрацювати з державами-членами та іншими зацікавленими сторонами для визначення загальних інструментів, у тому числі індикаторів, з метою підвищення захисту та стійкості критичної інфраструктури від гібридних загроз у відповідних секторах. Комісія також зобов'язана підтримувати заходи з різноманітності джерел енергії та просування стандартів безпеки для забезпечення стійкості ядерних інфраструктур. Для того, щоб слідкувати за загрозами, що виникають у транспортному секторі, Комісія має відстежувати цю область та, якщо потрібно, оновлювати відповідне законодавство.

Комісія та Високий представник, в межах своїх повноважень, спільно з державами-членами досліджуватимуть можливі способи реагування на гібридні загрози, зокрема ті, що впливають на транспортну критичну інфраструктуру та стійкість космічної інфраструктури щодо гібридних загроз. Комісія, у співпраці з державами-членами, має сприяти покращенню обізнаності та стійкості до гібридних загроз шляхом використання наявних механізмів готовності та координації. До цих механізмів входять Комітет з питань безпеки здоров'я, створення Груп реагування на інциденти з комп'ютерної безпеки (CSIRT) та команда з реагування на інциденти з комп'ютерної безпеки (CERT). Крім того, створюється структура для стратегічного співробітництва [80].

Серед функцій Комісії в галузі кібербезпеки передбачено наступне: вона має співкоординувати ініціативи в галузі кіберзагроз, такі як авіація, енергетика та морське транспортування, з державами-членами з метою забезпечення відповідності галузевих ініціатив міжгалузевим можливостям, що передбачені Директивою щодо мережевої та інформаційної безпеки (NIS). Комісія також відповідальна за розробку та видачу рекомендацій власникам інтелектуальних мереж щодо покращення кібербезпеки їхніх інфраструктур.

В рамках ініціативи щодо розвитку ринку електроенергії Комісія розглядає пропозицію щодо «планів готовності до ризиків» та процедурних правил для обміну інформацією та забезпечення солідарності між державами-членами в разі кризи, включаючи правила для запобігання та пом'якшення кібератак. Крім того, Комісія, у співпраці з Європейським агентством з авіаційної безпеки (EASA), має розробити Дорожню карту з кібербезпеки для авіаційного сектору, працюючи разом із відповідними національними та міжнародними органами, європейськими і національними органами влади та фінансовими установами. Комісія також сприятиме розвитку платформ та мереж обміну інформацією про загрози і розірветься фактори, які заважають ефективному обміну такою інформацією [80].

Відповідно до документу «Спільна структура протидії гібридним загрозам – відповідь Європейського Союзу» 2016 року, Високий представник, у співпраці з Комісією, зміцнює неформальний діалог та координацію з НАТО з питань ситуаційної обізнаності, стратегічних комунікацій, кібербезпеки та «попередження криз та реагування» для боротьби з гібридними загрозами. Важливо, щоб процес прийняття рішень залишався інклюзивним та зберігав автономію кожної організації. Співпраця може включати військову підготовку, наставницькі та консультативні місії для зміцнення безпеки та обороноздатності держав-членів, які перебувають під загрозою, а також планування дій у надзвичайних ситуаціях для виявлення сигналів гібридних загроз та підвищення можливостей раннього попередження. Також передбачена підтримка управління прикордонним контролем під час надзвичайних ситуацій і підтримка в спеціалізованих областях, таких як зниження ризику в рамках Загальної політики безпеки та оборони (CSDP) та евакуація некомбатантів.

Після атаки нервово-паралітичною речовиною в Солсбері, Велика Британія, 1 березня 2017 року, була наголошена ще більша небезпека гібридних загроз для Європейського Союзу. Тому документ «Підвищення стійкості та посилення можливостей для подолання гібридних загроз» 2018

року більш акцентувався на протидії гібридним загрозам, пов'язаним із небезпекою хімічної або бактеріологічної зброї.

Для цього передбачено виконання узгоджених стратегій ЄС державами-членами та імплементацію існуючого законодавства [81]. У повідомленні було підкреслено, що Європейський Союз досяг суттєвих результатів у різних сферах, таких як стратегічні комунікації, ситуаційна обізнаність, підвищення готовності та стійкості та здатність ефективно реагувати на кризи.

Оперативна група East Stratcom, яка була лише один раз згадана в документі 2016 року, грає важливу роль у прогнозуванні, відстеженні та боротьбі з дезінформацією з іноземних джерел. Її експертний аналіз та публічні звіти суттєво підвищили обізнаність щодо впливу російської дезінформації (протягом 2016-2018 років було зафіксовано понад 4000 випадків). Як результат, були створені дві оперативні групи з різним географічним акцентом: одна для Західних Балкан і інша для арабомовного світу.

Центр передового досвіду (HFC), створений у квітні 2017 року для сприяння стратегічному діалозі та проведення досліджень і аналізу гібридних загроз, розширив своє членство до 16 країн з підтримкою ЄС. В його роботі надається особлива увага боротьбі з дезінформацією, підвищенню прозорості, надійності та відповідальності онлайн-платформ, забезпеченню стійкості виборчих процесів, сприянню медіаграмотності, підтримці якісної журналістики та розвитку стратегічних комунікацій [81].

Європейська служба зовнішніх дій (EEAS) та Європейська Комісія мають сприяти співпраці всіх учасників у галузі стратегічних комунікацій для боротьби з дезінформацією, що надходить з ЄС та з-за кордону. Вони повинні вжити практичних заходів для підтримки та розвитку здатності ЄС співпрацювати з державами-членами для протидії розвідувальній діяльності, спрямованій на їхні установи.

Європейський парламент і Рада повинні пришвидшити роботу над закінченням переговорів щодо пропозицій з кібербезпеки. Це охоплює узгодження законодавства щодо збору електронних доказів та завершення переговорів про пропозицію щодо перевірки інвестицій [81].

Висновки до 1 розділу

Термін «гібридна війна» не має офіційного визначення та відсутній у будь-яких міжнародних-правових документах. Замість цього, запропонована концепція «гібридних загроз» (hybrid threats), що широко використовується в офіційних документах та стратегіях безпеки різних країн.

Гібридні методи ведення війни не змінюють сутність війни. Насильство залишається основним компонентом гібридної війни, так само, як і у будь-якій іншій формі конфлікту.

Мета гібридної війни, так само, як і в будь-якому іншому воєнному конфлікті, полягає в застосуванні організованого насильства або загрози його застосування для досягнення фізичних або психологічних переваг перед противником.

Аналіз різноманітних визначень поняття «гібридна війна» дозволяє виділити загальну ознаку та уточнити конкретні характеристики цього поняття. Родовою ознакою «гібридної війни» як і будь-якої іншої форми конфлікту, є використання організованого насильства або загрози ним з метою отримання переваги перед противником, яка може бути фізичною або психологічною. Специфічними видовими ознаками цього поняття є використання спеціальних методів і форм для досягнення своєї мети, розмиття межі між війною та миром, використання учасників конфлікту та інструментів, які традиційно не вважаються частиною військових дій.

Гібридна війна не має єдиного загальновизнаного визначення. Її також можна називати нелінійною війною, активними заходами або конфліктом «у сірій зоні».

У такому конфлікті держава, що ініціює гібридну війну, ставить своєю

метою спричинення внутрішньої нестабільності іншій державі. Для досягнення цієї мети вона використовує переважно невійськові засоби, такі як інформаційні атаки, впливові операції, економічний тиск, підтримку місцевих опозиційних груп, дезінформацію та злочинну діяльність. Також може бути застосоване приховане розміщення військ у формі без відзнак або військовослужбовців, які не входять до складу регулярних військ. В гібридній війні основний акцент робиться на інформаційних можливостях і на діяльності не державних суб'єктів.

Стратегічні переваги гібридної війни полягають в тому, що важко встановити участь держави-агресора в конфлікті. Правова нечіткість щодо агресора, що напав, гальмує або здійснює відповідні дії, які в інших обставинах були б рішучими і можливо включали б в себе військовий втручання чи інші силові дії.

До основних нормативно-правових актів ЄС щодо протидії гібридним загрозам належать: Спільна структура протидії гібридним загрозам – відповідь Європейського Союзу», Підвищення стійкості та посилення можливостей для подолання гібридних загроз, Звіт про впровадження Спільної програми протидії гібридним загрозам 2016 року та Спільного повідомлення 2018 року щодо підвищення стійкості та зміцнення можливостей для подолання гібридних загроз», Стратегія безпеки ЄС 2020.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ СУЧАСНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ВЕДЕННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

2.1. Особливості інструментів інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни

У міжнародних відносинах психологічні війни в останній час отримують значну увагу від західних науковців. Один із видатних дослідників в цій галузі – Мартін Лібіцкі, запрошений професор Військово-морської академії США та висококваліфікований науковий співробітник у сфері корпоративного управління RAND [83]. Він представив оновлену та розширену версію своєї роботи, яка ґрунтується на попередніх дослідженнях, і надає комплексне уявлення про кібербезпеку, кібервійну та кібертероризм. Від основних понять до передових принципів, Лібіцкі розглядає джерела та наслідки системних компромісів, досліджує стратегічні аспекти кібервійни і визначає кібербезпеку в контексті військових операцій. Він підкреслює унікальність цифрового простору бойових дій та стратегічне використання кібервійни. Це оновлене видання також включає аналіз кібершпигунства, включаючи діяльність російських акторів, що робить цей том актуальним та важливим додатком до бібліотеки для фахівців у галузі кібербезпеки. Автор надає технічні та геополітичні засади кібервійни, які необхідні для розуміння політики, операцій та стратегій, необхідних для захисту від завдань у сфері кібербезпеки. Також важливою роботою є наукові дослідження Френка Голдштейна та Бенджаміна Фіндлі [75], у якій розглядалась цінність психологічних операцій як ефективного інструмента впливу на сприйняття, громадську думку, ставлення та поведінку суспільства в країні розглядається. Українська наука активно розпочала дослідження цієї теми лише з 2014 року [31; 58]. З початком повномасштабного російського вторгнення на територію України, тема психологічних операцій набула особливої актуальності, і це призвело до численних наукових робіт, включаючи статті. І. Габро, Л. Вовчук й О. Шевчука [9; 76] та ін., Ці наукові роботи досліджують

особливості та різновиди інформаційної війни, а також її вплив на різні сегменти українського суспільства.

Для розуміння сутності досліджуваного поняття необхідним етапом є аналіз історичного розвитку цього явища. Психологічні впливи, використовувані як методи контролю власного населення та послаблення супротивника, стали активно використовуватись у міжнародних відносинах і внутрішньополітичному управлінні задовго до появи самого терміну у офіційних документах і науковій літературі. Навіть Сунь-цзи, один із перших дослідників інформаційно-психологічної війни, у своєму трактаті «Про військове мистецтво» вказував на важливість інформаційного впливу на супротивника [54].

Під час греко-перських воєн, в античних державах Середземномор'я, активно використовували методи психологічної війни. Цю діяльність забезпечувала художня література та ораторське мистецтво. Наприклад, драматичні твори Фемістокла та Софокла сприяли єднанню грецьких полісів перед загрозою від персів. У той час як Ісократ, навпаки, закликав греків піддатися македонському царю Філіпу.

У битві проти мідійців, 300 воїнів під командуванням Гедеона зуміли розгромити значно більшу армію супротивника завдяки психологічній атаці. Тактика того часу передбачала, що на кожну сотню воїнів припадала одна людина зі світильником. Роздавши світильники всім своїм воїнам, Гедеон спонукав мідійців вважати, що на них наступає армія чисельністю у 30 000 вояків. Цей метод інтимідації виявився дуже ефективним, і мідійці зазнали поразки.

У часи військових походів Святослава, перед відправкою на ворога, князь надсилав повідомлення «Іду на ви,» що означало «Іду воювати проти тебе». Київська Русь за часів Святослава була сильною державою з потужним військом, і це повідомлення слугувало для інтимідації ворогів ще до приходу Святослава зі своєю армією.

З розвитком буржуазного суспільства та зростанням ролі інформації, змінилися методи ведення психологічної війни. Пропагандистський апарат Наполеона Бонапарта, наприклад, відомий тезою, що «чотири газети можуть завдати більше шкоди, ніж 100 000-на армія [50].

Під час Першої світової війни стали виділятися та вдосконалюватися як теорія, так і техніка психологічних впливів. Супротивники почали використовувати досягнення психології свого часу для будівництва своєї діяльності. Серед їхніх методів були дискредитація військового та політичного керівництва, розпалювання суперечностей в таборі противника та деморалізація населення супротивника.

Після Першої світової війни стало очевидним, що фізичні форми військового впливу вимагають значних затрат. Військова перемога, отримана таким шляхом, часто не виправдовувала втрати від людських життів і техніки. Науково-технічний прогрес та розвиток засобів масового знищення стали піддавати сумніву доцільність повномасштабних фізичних війн, оскільки вони призводили до зруйнування територій, ресурсів і потенційної робочої сили. Тому різноманітні методи психологічного впливу стали все більш поширеними.

Після початку Громадянської війни в Іспанії, генерал-націоналіст Кієпосель Ллано почав проводити радіомовну передачу, спрямовану на республіканців, спеціально для повстанців. Він в подробицях описував жахливі наслідки, які очікували повстанців, якщо вони ставатимуть проти націоналістів. Цей страх, який він поширював, завдавав моральну шкоду республіканцям.

Наступний етап еволюції психологічних впливів відбувався в міжвоєнний період 1918-1939 років, коли СРСР і Третій Райх стали лабораторіями для випробування та вдосконалення нових методів психологічної війни.

Однією з характерних рис діяльності нацистської Німеччини у сфері психологічного впливу було глибоке вивчення наукових розробок у цій

галузі з активним застосуванням психології підсвідомого. Наприклад, Карл Густав Юнг вказував на те, що «для будь-якого німця Адольф Гітлер є відображенням його підсвідомого, в якому, безумовно, не відображається нічого для німця, але він є рупором, який настільки посилює неясний шепіт німецької душі, що його можна почути вухом його підсвідомого» [72].

Під час Другої світової війни, німецька армія великий акцент робила на використанні листівок, які здійснювали психологічний вплив на солдатів інших держав. Наприклад, одна з таких листівок, яка мала заголовок «Дівчина, яку ти залишив,» була спрямована на молодих американських солдатів. Вона передавала їм ідею того, що під час їхньої служби вони можуть втратити свою родину і близьких, ведучи війну «за чужу Європу». Головною метою таких листівок була деморалізація та психологічний тиск на американських солдатів [74].

Під час Другої світової війни, радянська пропаганда використовувала психологічну війну для впливу на власне населення. Велика кількість ілюстрацій та матеріалів, які публікувалися в радянських журналах, призначались для того, щоб показати читачам, що життя на Заході є надто невиносимим. Наприклад, один із плакатів зобразив сім'ю в Лондоні, яка спробувала опалити свій будинок, використовуючи для цього плакати з надписом «Обіцянки робітника,» вказуючи на те, що західні політики не виконали обіцянок перед робітниками та мешканцями. Мета таких матеріалів полягала у створенні враження, що життя на заході було жорстким і невтішним, а це спонукало громадян до підтримки радянського режиму.

Психологічний вплив також виявився ефективним в рамках війни у В'єтнамі, де американські війська використовували операцію під назвою «Блукаючі душі». Ця операція базувалася на переконанні багатьох північно-в'єтнамських солдат у тому, що існують «блукаючі душі» – привиди загиблих військових, які не були належним чином поховані. Американці створювали аудіозаписи з жахливими звуками, які поєднували з іншими звуками, такими як голоси покійних, траурна музика, ридання і інші жахливі

звуки. Ця стратегія призначалася для індукції страху та невпевненості серед військовиків В'єтконгу, що могло призвести до здачі їх позицій.

Ця операція була настільки переконливою, що від часу до часу союзні південнов'єтнамські підрозділи також починали панікувати під її впливом, і, в окремих випадках, доводилося відводити їх з лінії фронту, оскільки вони були налякані. Але в підсумку, ця операція мала обмежений та тимчасовий ефект, оскільки, коли в'єтнамці зрозуміли, що ці звуки приходять з гучномовців, вони реагували масованим вогнем у відповідь на такий психологічний тиск.

Аналізуючи найбільш впливові історичні приклади використання психологічних методів впливу, автор запропонував виділити наступні етапи розвитку психологічних операцій та їх характерні особливості:

Стадія становлення (охоплює Античну добу та період Середньовіччя):

- В основному психологічні впливи використовувалися під час активних бойових дій та функціонували лише як додаток до військової діяльності.
- Основним методом було інтимідація супротивника за допомогою чуток.
- Релігійні переконання і суперечливі вірування широко використовувалися як основний засіб впливу.

Інформаційний період (від Французької буржуазної революції до Першої світової війни):

- Інформація стала ключовим чинником у суспільстві.
- У психологічних операціях стали активно використовуватися газети.
- З'явилися методи навіювання та впливу на свідомість.

Період активного розвитку (XX століття):

- Психологічні впливи отримали наукову теоретичну підставу завдяки працям провідних психологів.
- Методи психологічного впливу стали використовуватися як у воєнний, так і у мирний час.

- Шукалися нові засоби впливу, включаючи використання листівок, радіо, телебачення, аудіозасобів та ЗМІ.

Сучасний період (XXI століття):

- З'явилися нові можливості для психологічного впливу завдяки розвитку Інтернету.
- Соціальні мережі стали зручним та доступним інструментом.
- Широкий доступ населення до інформації.
- Виникнення явища «психологічної війни».

Термін «психологічна війна» вперше з'явився в праці «Досвід військової психології» доктора М. Кампанео, яка була опублікована у 1904 році у Бухаресті. Вітчизняні дослідники, такі як І. Габро та О. Шевчук, розглядають психологічну війну як різновид інформаційної війни, оскільки інформаційні потоки, незалежно від їх походження, природного чи штучного, впливають на психічний стан людини, що відображається в її думках, діях і поведінці. Подібно до того, як людина орієнтується в навколишньому просторі, вона також самовизначається в своєму внутрішньому світі, який включає психічні явища. Однак цей внутрішній світ часто піддається впливу зовнішніх інформаційних чинників [9].

Психологічна війна, за визначенням енциклопедії «Британіка», означає використання пропаганди проти ворога, підкріплене заходами військового, економічного або політичного характеру, які можуть знадобитися. Зазвичай така пропаганда спрямована на досягнення різних цілей, таких як деморалізація ворога, зламання його волі до опору, інколи навіть переконання його прийняти свою позицію. Крім того, психологічна війна може використовуватися для зміцнення рішучості союзників або бойових груп опору. Вона також може включати в себе методи, спрямовані на спотворення особистості та маніпулювання переконаннями військовополонених» [71].

Важливо відзначити, що суть інформаційно-психологічної війни полягає в здатності впливати на громадську свідомість таким чином, щоб

керувати поведінкою людей і змушувати їх діяти в супереч із своїми інтересами. Основне завдання психологічної війни полягає в руйнуванні соціуму, а не в знищенні фізичної сили. У цьому виді війни, проведення пропаганди, шпіднаж, диверсії мають лише додаткове значення. Головна мета полягає в проникненні всередину системи противника, підриві його цілей, переконань та світогляду. Дослідник виділив такі форми психологічної війни: пропаганда, інформаційна маніпуляція населення, деморалізація [83].

Український політолог О. Юдін стверджує, що в рамках психологічної війни відбувається вплив на громадян інших держав з метою зміни їхніх ціннісних орієнтацій, поглядів, стереотипів і поведінки як під час підготовки до можливої війни, так і під час самої війни. Також ця форма війни спрямована на створення в країні-потенційної жертви майбутньої агресії «п'ятої колони» та інших подібних явищ [62].

Основною метою психологічної війни є зміна в бажаному напрямку психологічних характеристик людей, таких як погляди, думки, ціннісні орієнтації, настрої, мотиви, установки і стереотипи поведінки. Також вона націлюється на зміну групових норм, масових настроїв і суспільної свідомості в цілому. Автор пропонує виділити серед найбільш поширених інструментів психологічної війни три основні групи:

1. *«Психологічний тиск»*. Ця група прийомів в психологічній війні включає частину правдивої інформації, яка використовується як прикриття для масованої дезінформації. В цьому контексті найчастіше використовуються такі методи:

- Залякування, спрямоване на створення страху або невизначеності серед цільової аудиторії.
- Повторення однієї і тієї ж помилкової тези (фейку), що сприяє закріпленню неправдивої інформації в свідомості громадськості.
- Використання посилань на авторитетні джерела, при цьому поєднуючи їх із спекуляціями, такими як спотворення цитат або посилання на неіснуючі джерела.

- Маніпуляція фактами та цифрами з метою створення враження об'єктивності та точності інформації.

2. *Маніпулювання свідомістю.* Ця група прийомів у психологічній війні базується на використанні розважальних телепрограм, музичних і спортивних проєктів, кінофільмів та соціальних мереж як основного засобу впливу. В рамках цих методів найчастіше використовуються такі прийоми:

- Реклама свого способу життя з метою показу вигод та переваг власного стилю життя.

- Поширення бажаних політичних цінностей та стандартів серед громадськості, що сприяє формуванню певного політичного світогляду та переконань.

- Масове розповсюдження чуток і пліток, що можуть використовуватися як альтернатива офіційній пропаганді політичного опонента, з метою підризу довіри до нього та створення негативного ставлення до його діяльності [31].

Приховане порушення та спотворення законів логіки. Ці прийоми в психологічній війні мають лише тимчасовий та тактичний характер, і їх ефективність може бути обмеженою через зростання інформованості населення. До цієї групи прийомів відносяться:

- Підміна тези, коли публічні заяви чи аргументи змінюються так, щоб вони були більш прийнятними для цільової аудиторії.

- Висновок без належних підстав, коли робиться некоректний висновок на основі недостатньої чи перекрученої інформації.

- Хибна аналогія, коли порівнюються різні ситуації чи явища, щоб прийти до неправдивих висновків.

- Підміна причини наслідком, коли фактори, які викликали певний результат, представляються як результат чогось іншого.

У сучасному світі сфера психологічних впливів є ширшою, ніж будь-коли раніше, і це стосується не лише тривалості існування основних концепцій, але і їх обсягу. Відображаючи це розширення, американський

дослідник В. Догерті пропонує таке визначення: «Інформаційно-психологічна операція (ІПСО) – це комунікація, і, отже, вона охоплює всі сфери людської діяльності. У сучасному політично-військовому контексті термін ІПСО визначається як багатоетапний процес, що використовує комбінацію непримусових методів для впливу на дії та ставлення цільової групи без використання фізичного тиску».

Об'єкти ІПСО можуть значно різнитися в залежності від мети операції. Проте найчастіше ІПСО спрямовані проти таких об'єктів як: населення загалом; окремі соціальні групи (політична, фінансово-економічна, наукова, культурна еліта); політичні, військові та релігійні лідери; окремі особи, відповідальні за прийняття суспільнозначущих рішень та інше.

Незалежно від обраного об'єкта, всі ІПСО мають спільну рису: психологічний вплив на свідомість та поведінку людей. Тому саме психологічний вплив є основою ІПСО, і, отже, психологічної війни.

Автор визначає чотири етапи будь-якого психологічного впливу:

Підготовчий етап: на цьому етапі визначається мета впливу, очікувані результати і методи впливу.

Операціональний етап: цей етап є найбільш активним і характеризується діяльністю суб'єкта впливу.

Процесуальний етап: він характеризується зворотним зв'язком і включає в себе прийняття або відхилення впливу об'єктом.

Заключний етап: на цьому етапі проявляються результати впливу, і вони відображають реакції, як наслідок перебудови психіки об'єкта впливу.

Кожен процес інформаційно-психологічної операції (ІПСО), незалежно від своєї мети, включає наступні етапи:

Перший етап – планування. На цьому етапі визначається мета операції, її доцільність та об'єкт впливу.

Другий етап – розробка. Проводиться пошук агентів впливу на сприйняття реальності, розглядаються механізми передачі інформації та

вибираються технічні засоби для реалізації операції. Формується «група підтримки» в складі об'єкта впливу.

Третій етап – стратегія. Визначаються основні психологічні прийоми та методи впливу, які будуть використовуватися. Також обирається подія або створюється вигадана подія, яка слугуватиме приводом для проведення психологічної операції. Зазвичай використовуються негативні події, що залишають помітний слід у свідомості аудиторії.

Четвертий етап – виконання. Це основна частина будь-якої ІПСО, на якому проводиться поширення повідомлення через вибрані канали.

П'ятий етап – завершення. Цей етап передбачає плавне завершення психологічної операції після досягнення поставлених цілей або через форс-мажорні обставини. На цьому етапі важливо уникнути того, щоб аудиторія зрозуміла маніпуляції, інакше вся ІПСО може бути розкрита.

У цьому процесі найважливішим елементом є довіра: для того, щоб утримати увагу аудиторії, необхідно переконати її в тому, що отримувана інформація є надійною і стосується її інтересів. Якщо аудиторія виявляє протиріччя або неправду, довіра до конкретної операції, а можливо, і до майбутніх операцій, піддається під сумнів. Перевага використання інформаційно-психологічних операцій (ІПСО) залишається незмінною протягом всієї їх історії: якщо вдається сприятливо вплинути на ставлення опонента, його фізичний опір зменшується. Це означає, що в поєднанні з іншими військовими чи політичними операціями ІПСО діє як множник сили, посилюючи вплив цих операцій на ціль [75].

Протягом всіх періодів російсько-української гібридної війни, російська федерація активно використовує психологічні механізми впливу, особливо на населення тимчасово окупованих територій. Це проявляється у наступних сферах:

Освітній аспект: росія надає російські підручники школам на окупованих територіях і видає дипломи російського зразка для випускників вищих навчальних закладів. Крім того, російські підручники мають

переписану історію, яка відтворює думку, що Україна не існує як окрема держава. Ця тактика сприяє вирощуванню нового покоління, яке відірване від своєї батьківщини.

Інформаційна сфера: рф блокує інформаційний контент, що надходить з материнської держави, і веде постійну масовану атаку на законну владу, подаючи її рішення у негативному світлі. Крім того, російська пропаганда забезпечує окуповані регіони російськими ЗМІ і телеканалами, створюючи викривлене уявлення населення про ситуацію.

Соціальний вплив: росія надає населенню окупованих територій можливість отримання російського громадянства. Цей механізм сприяє закріпленню думки в підсвідомості населення, що вони не є українцями.

Військовий аспект: росія постійно інформує про фейкові перемоги своєї армії на території України з метою закріплення наративу, що «Україна вже програла, супротив не має сенсу». Це впливає на свідомість населення окупованих територій і переконання, що їхній власний державний апарат їх покинув.

Сфера міжособистісної комунікації: Сюди входять інформаційні «вкиди» у соцмережах, що стосуються мови, релігії, незадоволення владою і інших аспектів, що можуть психологічно розділити українське суспільство замість того, щоб консолідувати його.

Усі ці методи створюють складну ситуацію для України та її населення на окупованих територіях і вимагають ефективних стратегій протидії гібридній агресії рф.

Отже, можна зробити висновок, що поняття психологічного впливу на населення не є новим і використовувалося протягом історії, особливо в періоди війн. Проте у XX столітті ця концепція отримала наукове обґрунтування і стала більш поширеною. З появою інформаційної ери в XXI столітті психологічні операції стали складнішими і масштабнішими.

Головними категоріями цього дослідження є психологічний вплив, інформаційно-психологічна операція і психологічна війна, які тісно пов'язані

між собою. Головною метою психологічної війни є зміна психологічних характеристик людей та групи в цілому. Це включає в себе використання різних методів, від пропаганди до деструктивних заходів, таких як терор і диверсії, з метою вплинути на почуття людей, викликати страх та ненависть.

Інформаційно-психологічні операції (ІПСО) спрямовані на вплив на дії та ставлення цільової групи, не застосовуючи прямої сили, а використовуючи психологічні методи. Психологічний вплив може змінювати ідеологію, емоції та поведінку. російська федерація використовує ІПСО у своїй зовнішній політиці проти різних країн, включаючи Грузію та Україну, а також внутрішньо для впливу на своє власне населення.

Сучасний психологічний вплив охоплює різні сфери, такі як освіта, інформація, соціальна сфера, військові операції та міжособистісна комунікація. Боротьба з психологічною війною стає надзвичайно важливою для України як на державному рівні, так і на особистому рівні кожного громадянина. Ця тема потребує подальшого вивчення та розробки механізмів протидії.

2.2. Міграція як один із інструментів гібридної війни

У сучасних умовах міжнародні конфлікти стають більш складними, і традиційні військові методи ведення геополітичних суперництв змінюються на більш нетрадиційні (гібридні) способи боротьби на міжнародній арені. Один із інструментів гібридної війни, який використовується, – це міграція та міграційна політика. Контроль над міграційними процесами надає державі-агресорові можливість посилити напругу та кризу в країні-жертві, досягнувши потрібних результатів [5].

В сучасних умовах, зміни у підході до міжнародних конфліктів стають більш складними. Традиційні військові методи ведення геополітичних суперництв поступово витісняються нетрадиційними (гібридними) способами. Один з інструментів гібридної війни, який широко використовується країнами-агресорами, включаючи російську федерацію, –

це контроль над міграційними процесами. Цей інструмент дозволяє створити напругу і кризу в країні-жертві, досягнувши бажаних результатів.

У сучасному світі російська федерація активно використовує міграційні кризи як засіб гібридної агресії. Ця проблематика є актуальною для країн, які стали жертвами російської агресивної зовнішньої політики, включаючи Україну. Незважаючи на те, що цей аспект ще не отримав належного наукового уваги, він стає об'єктом досліджень журналістів та аналітиків. Однак проблема використання міграції як інструменту гібридної війни вимагає більш комплексного дослідження в політологічному контексті.

У сучасних гібридних війнах, які можуть перетворитися у глобальні військові конфлікти, лідерство російської федерації, зокрема Володимира Путіна, переглядає пріоритети. Фізичне знищення ворога більше не є головною метою; замість цього, захоплення суверенної території розглядається як спосіб розв'язання внутрішніх проблем. У цьому контексті, російські експерти з гібридної війни вважають, що масові людські маси можуть бути найефективнішою зброєю, якщо їх свідомо спрямувати в потрібному напрямку з точки зору Кремля. Для досягнення цієї мети створюється спеціальний психологічний стрес та тиск на певних територіях або країнах. Ця тактика включає в себе спричинення страждань, поширення страху та горя в цих регіонах, одночасно створюючи ілюзії про легке, безпечне та безтурботне життя в іншому регіоні. Метою цих заходів є змусити мільйони бідних людей, які стали жертвами військових дій, емігрувати з неспокійних країн, де тривають конфлікти, до розвинутих, стабільних і багатих регіонів [45].

Сирійський конфлікт, який спалахнув у 2011 році та триває десятиліття, представляє собою приклад використання росією міграції як інструменту гібридної війни та здійснення впливу на своїх опонентів.

Цей конфлікт, у якому брали участь численні країни, такі як росія, США, Іран, Велика Британія, Франція, Туреччина, Саудівська Аравія та

Ізраїль, був підживлений зростанням впливу терористичного угруповання ІДІЛ, яке мало амбіції контролювати регіон.

США активно втрутилися у сирійський конфлікт з вересня 2014 року, підтримуючи сирійську опозицію, яка була проти президента Башара Асада, та ведучи боротьбу проти бойовиків ІДІЛ.

У вересні 2015 року росія втрутилася в конфлікт на прохання уряду Башара Асада, сподіваючись на довгострокове співробітництво між двома країнами. В наступні місяці росія провела масові авіаудари в Сирії, націлені як проти ІДІЛ, так і проти урядової опозиції. Ця кампанія призвела до успішного захоплення майже всієї країни Асадом, яка раніше перебувала під контролем ІДІЛ або повстанців. Унаслідок цього процесу були спустошені міста, і за статистикою загинуло понад 24 000 мирних жителів через російські авіаудари.

Звідси виникають звинувачення у тому, що російські бомбардування спеціально націлювались на лікарні, школи, ринки та черги людей, які чекали на їжу. російські війська взяли в облогу кілька міст в Сирії, щоб голодом змусити їхніх жителів, фактично тримаючи мирних громадян у заручниках протягом понад шести місяців [94].

Слід відзначити, що дії російської федерації в Сирії в значній мірі відповідають концепції гібридної агресії. Тактика гібридної війни включає навмисне вбивство та створення голоду серед мирного населення, систематичне руйнування житлових районів та системне переміщення етнічних і релігійних груп, які розглядаються як потенційні загрози.

У 2018 році конфлікт загострився після хімічної атаки, яка призвела до ракетних ударів по численних містах у Сирії. З метою захисту свого союзника, російські чиновники та ЗМІ, підконтрольні Кремлю, намагалися спростувати провину за атаку, спрямовуючи її на зовнішні джерела за межами Сирії, включаючи Сполучені Штати Америки[91].

Громадянська війна в Сирії стала причиною загибелі понад 250 000 людей за останні п'ять років. Більш ніж половина населення (приблизно

13,5 мільйонів людей) перебувають у вигнанні – 8,7 мільйона з них у Сирії та 4,7 мільйона в сусідніх країнах: Туреччині, Лівані, Йорданії, Іраку, Єгипті та Лівії. Понад 900 000 сирійців подали прохання про надання притулку в Європі.

Слід відзначити, що масова міграція з Сирії до країн Європейського Союзу (ЄС) почала збільшуватися від вересня 2014 року, коли конфлікт став міжнародним після втручання Сполучених Штатів Америки. Однак пік міграційного потоку до ЄС наступив у вересні 2015 року, що збіглося в часі із активним втручанням росії та масштабними авіаударами. Тим не менш, офіційно встановити чіткий причинно-наслідковий зв'язок між діями росії в Сирії та масовою міграцією з Сирії до країн ЄС виявляється важко [91].

Аналізуючи політику російської федерації та режиму Б. Асада в Сирії, можна припустити, що вони свідомо використовують масову міграцію з країни як інструмент з метою підриву європейських структур і розколу серед членів НАТО. Криза з мігрантами дала росії можливість використовувати ненасильницькі методи для створення розколу серед країн Європи. У цьому контексті слід відзначити використання бочкових бомб, які є некерованою зброєю, проти цивільного населення в Сирії, а також застосування газоподібного хлору та інших хімічних речовин. Очевидною метою таких нецільових атак було тероризування мирного населення з метою змусити його залишати батьківщину і мігрувати. Важливо відзначити, що в ці потоки мігрантів також потрапляли бойовики, екстремісти та злочинці, включаючи представників Ісламської Держави, які намагалися проникнути до країн Європейського Союзу [94].

Поступовий приплив сотень тисяч мігрантів до Європи внаслідок війни в Сирії призвів до дестабілізації всього європейського регіону від Балкан до Скандинавії. Масова міграція спричинила появу потенційних терористів та злочинців, які можуть здійснювати терористичні акти в західних країнах. Зростання злочинності, акти тероризму та повернення іноземних найманців стали невід'ємною складовою струму біженців з Близького Сходу.

Одночасно росія спрямовує зусилля на підштовхування європейських країн до розпалювання расової ворожнечі, нетерпимості та пропаганди насильства за допомогою спецслужб, які контролюють засоби масової інформації та інші методи [91].

Дослідники відзначають, що міграційна стратегія росії проти Європейського Союзу мала декілька стратегічних цілей для всіх залучених сторін. За їхньою думкою, приплив мігрантів вплинув на становище росії, оскільки, реагуючи на масову міграцію, Європа звертала менше уваги на російсько-український конфлікт. Це стало важливим, оскільки введення санкцій проти росії обмежило її участь у міжнародній політиці. З урахуванням проблем з сирійськими біженцями деякі європейські держави навіть висловлювали думку про можливість скасування санкцій проти росії, вважаючи, що рф може допомогти вирішити конфлікт в Сирії [94].

Прикладом використання росією міграції як інструменту гібридної агресії є втручання у війну в Лівії. росія використовувала приватні військові компанії для підтримки повстанської Національної армії Лівії (ЛНА) з метою отримання доступу до важливих морських портів і створення військових баз. Приблизно 1500 російських найманців, пов'язаних з Групою Вагнера, були відправлені в Лівію для підтримки спроб генерала Ф. Хафтара захопити Триполі. За підтримки росії, ЛНА на певному етапі війни контролювала близько 75% території Лівії. Це надавало росії контроль над можливими маршрутами масової міграції з Африки та Близького Сходу до Європи. Здатність Кремля мобілізувати мільйони мігрантів надавала президенту Путіну стратегічний важіль впливу на Європу, оскільки навіть загроза розпочати масову міграційну кризу сприяла дестабілізації Європейського Союзу і НАТО без прямого військового конфлікту [91].

Підтримка безперервного хаосу та громадянських війн у Лівії була можливістю для росії збільшити нелегальні міграційні потоки та біженців до європейських країн, що надавало їй засіб впливу на європейців, особливо

Італію, шляхом регулювання цих потоків. За статистичними даними, 90% біженців з Лівії прибули до Європи.

Крім того, міграційна криза призвела до дестабілізації Європейського Союзу і мала наступні наслідки: сумніви щодо доцільності вільного пересування людей у Шенгенській зоні; збільшення кількості незадоволених європейців; збільшення ризику терористичних атак. Дослідники зазначають, що внаслідок таких дій росії, держави ЄС почали діяти самостійно, незалежно від інтересів своїх сусідів. З іншого боку, це означало, що Європейський Союз втратив єдність і, таким чином, зменшив свою політичну вагу та здатність протистояти країні, такій як росія. Ці результати, на думку експертів, були однією з цілей стратегії вимушеної міграції як інструмента гібридної війни з боку російської федерації [3].

У контексті розгляду цієї проблематики слід також згадати міграційну кризу, що розгорнулася на кордоні Білорусі з країнами ЄС наприкінці 2021 року. Кілька тисяч мігрантів із країн Африки та Близького Сходу наблизилися до кордону Польщі та країн Балтії зі сторони Білорусі. Європейський Союз звинувачував режим О. Лукашенка в навмисному провокуванні міграційної кризи та організації незаконної доставки тисяч нелегальних мігрантів до кордонів ЄС у відповідь на санкції, які були введені після його сумнівного переобрання та подальшого придушення масових протестів.

Ця операція розпочалася у 2021 році, коли Європейський Союз ввів санкції проти Білорусі. Проте важливо відзначити, що територія Білорусі слугувала лише інструментом для російських міграційних маневрів. Протягом року кількість нелегальних міграційних перетинів до Європи зростала. Хоча точну кількість мігрантів важко встановити, за опублікованими даними, лише в Литві у 2021 році було зафіксовано понад 4000 нелегальних перетинів кордону, порівняно з лише 81 випадком за весь 2020 рік [86]. У 2021 році прикордонна служба Польщі зупинила близько 16 000 мігрантів, які намагалися перетнути кордон між Польщею та Білоруссю

за різними даними. Додатково, російська федерація налагодила цивільне повітряне сполучення з Багдаду, Бейруту, Дамаску та Стамбулу до росії та Білорусі, завдяки чому понад 10 тисяч мігрантів змогли потрапити в ці країни. У відповідь на ці дії, країни Європейського Союзу загрожували вжити суворі заходи щодо російської цивільної авіації. За різними даними, особи, пов'язані з режимами О. Лукашенка та В. Путіна, активно залучалися до збору людей, які бажали в'їзду до країн ЄС, переважно в Іраку, і організовували їх переправку до Мінська. Білоруська гвардія сприяла незаконному перетину кордону мігрантами, в деяких випадках використовуючи засоби тиску, такі як кийки або сльозогінний газ [85].

Слід також враховувати, що Білорусь та її партнер росія спрямовували свої зусилля на дестабілізацію ситуації в Східній Європі, з метою збільшити тиск на політику Заходу. Людська трагедія була наслідком дій двох диктаторів, які маніпулювали беззахисними людьми, які втікали від війни та репресій. Європейський Союз, НАТО та Сполучені Штати звинуватили Білорусь у координації сплеску мігрантів. Європейська комісія обвинуватила О. Лукашенка в тому, що він заманював мігрантів фальшивою обіцянкою легкого в'їзду до ЄС в рамках «нелюдського підходу». У відповідь росія та Білорусь звинуватили Польщу в насильницькому поверненні мігрантів через кордон до Білорусі, порушуючи міжнародні правила щодо надання притулку.

Отже, можна стверджувати, що Білорусь здійснювала операцію проти Латвії, Литви та Польщі, що може бути визнано гібридною загрозою. Дії Білорусі включали в себе порушення міжнародного права, які підривали багатосторонній правовий захист мігрантів і біженців та збільшували напругу в регіоні. Також слід підкреслити, що такі дії Білорусі за підтримки росії призвели до людських жертв серед біженців, які загинули у лісах між Польщею та Білоруссю [85].

Згідно досліджень, вчені розглядають ситуацію так, що російські спецслужби загалом мають контроль над міграційною загрозою на кордонах Європейського Союзу, використовуючи подібну стратегію, яку вони

застосовували під час окупації Криму та військових дій на Донбасі. Ця стратегія спрямована на приховування будь-якого свого втручання. Зрозуміло, що росія від початку координувала дії О. Лукашенка. Це не перший випадок, коли росія використовує міграційну кризу як складову гібридної війни для зміцнення економічного та політичного тиску на європейські держави. Метою цієї стратегії було не лише ускладнити ситуацію в Центральній Європі, але й сприяти розбіжностям щодо гуманітарних цінностей ЄС, зокрема щодо підтримки та допомоги мігрантам, а також відволікти увагу від інших агресивних дій, зокрема від погіршення ситуації на сході України [46].

Отже, у розглянутий період мігранти стали маніпульованими сторонами в політичній грі між Білоруссю та російською федерацією, а також їх сусідами з Європейським Союзом. Директор Інституту світової політики Є. Магда аналізує цілі, які Мінськ і Москва намагалися досягти, створюючи можливості для мігрантів перетнути кордони Литви та Польщі. За його думкою, така політика мала на меті спонукати Європейський Союз до кількох дій:

- Приймання та розміщення мігрантів з Близького Сходу.
- Часткове зменшення санкційного режиму проти російської федерації.
- Визнання так званих «ДНР» та «ЛНР» на окупованій частині Донбасу.
- Поспішене запуск «Північного потоку-2».
- Визнання країнами Європейського Союзу анексії українського Криму російською федерацією [52].

Підсумовуючи, можна визначити, що використання міграції як інструменту гібридної війни та досягнення геополітичних цілей стало поширеною стратегією російської федерації в XXI столітті. Зазвичай країнами-жертвами такої гібридної агресії стали країни Європейського Союзу, і механізмом досягнення поставлених завдань були агресивні методи проведення військових операцій, спрямовані насамперед проти цивільного населення з метою провокування міграційних потоків до Європи та

дестабілізації країн ЄС. Незважаючи на те, що дуже складно однозначно довести усвідомлене використання росією міграції для цілей гібридної війни, характер бойових дій у Сирії та Лівії, а також співпраця з Білоруссю для підсилення міграційної кризи на кордоні з Польщею дають підстави вважати, що росія активно включила міграційний чинник у свою зовнішньополітичну стратегію.

З огляду на те, що Україна стала жертвою збройної агресії росії, і внаслідок конфлікту на сході України виникла значна кількість внутрішньо переміщених осіб та мігрантів, які виїхали за кордон, майбутні дослідження можуть бути спрямовані на вивчення особливостей та наслідків використання міграції росією як інструменту гібридної війни проти України.

Висновки до 2 розділу

Аналізуючи найбільш впливові історичні приклади використання психологічних методів впливу, запропоновано виділяти 4 етапи розвитку психологічних операцій та їх характерні особливості (*стадія становлення* – в основному психологічні впливи використовувалися під час активних бойових дій та функціонували лише як додаток до військової діяльності; основним методом було інтимідація супротивника за допомогою чуток; релігійні переконання і суперечливі вірування широко використовувалися як основний засіб впливу; *інформаційний період* (від Французької буржуазної революції до Першої світової війни): інформація стала ключовим чинником у суспільстві; у психологічних операціях стали активно використовуватися газети; з'явилися методи навіювання та впливу на свідомість; *період активного розвитку (XX століття)*: психологічні впливи отримали наукову теоретичну підставу завдяки працям провідних психологів; методи психологічного впливу стали використовуватися як у воєнний, так і у мирний час; пошук нових засобів впливу, включаючи використання листівок, радіо, телебачення, аудіозасобів та ЗМІ; *сучасний період (XXI століття)*: з'явилися нові можливості для психологічного впливу завдяки розвитку Інтернету;

соціальні мережі стали зручним та доступним інструментом; широкий доступ населення до інформації.

Інформаційно-психологічні операції (ІПСО) спрямовані на вплив на дії та ставлення цільової групи, не застосовуючи прямої сили, а використовуючи психологічні методи. Психологічний вплив може змінювати ідеологію, емоції та поведінку. російська федерація використовує ІПСО у своїй зовнішній політиці проти різних країн, Україну, а також внутрішньо для впливу на своє власне населення.

У сучасних умовах міжнародні конфлікти стають більш складними, і традиційні військові методи ведення геополітичних суперництв змінюються на більш нетрадиційні (гібридні) способи боротьби на міжнародній арені. Один із інструментів гібридної війни, який використовується, – це міграція та міграційна політика. Контроль над міграційними процесами надає державі-агресорові можливість посилити напругу та кризу в країні-жертві, досягнувши потрібних результатів.

РОЗДІЛ 3. ІНСТРУМЕНТИ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

3.1. ІПСО як складова гібридної війни російської федерації проти України

Як результат успішно проведеної інформаційно-психологічної операції, об'єкт ІПСО стає абсолютно підконтрольним агенту, який проводив цю операцію. За словами цих авторів, вплив агентів ІПСО має властивість зростати в геометричній прогресії, оскільки з кожним новим потоком поданої інформації об'єкт ІПСО стає все більш піддається контролю та маніпуляціям. Зрештою відбувається момент, коли об'єкт стає достатньо «обробленим» і починає самостійно здійснювати інформаційно-психологічний вплив на інших через свої канали (сім'я, друзі, колеги по роботі). Протистояти інформаційно-психологічній операції дуже важко, оскільки практично неможливо відстежити етапи її планування та підготовки, і під час активної фази ІПСО країна, що стала об'єктом інформаційно-психологічної агресії, лише починає досліджувати ситуацію та розробляти стратегію відповіді, витрачаючи багато часу на перепідготовку персоналу та впровадження контрзаходів [35, с. 99]. Отже, в умовах гібридної війни, інформаційно-психологічна операція є головним інструментом досягнення цілей, який не вимагає значних фінансових витрат, і є швидким та ефективним [35, с. 99]. У порівнянні з використанням зброї, інформаційно-психологічні операції мають кілька переваг. По-перше, вони можуть діяти приховано протягом тривалого періоду часу, що дозволяє провести латентну та ефективну підготовку власних військ до нападу, тоді як держава-об'єкт може і не здогадуватися, що стала об'єктом такого впливу і в подальшому може бути втягнена у збройний конфлікт. По-друге, це передбачає чітке поетапне планування дій та прогнозування сценаріїв подій. По-третє, воно не залишає за собою будь-яких матеріальних доказів проведення інформаційно-психологічних операцій. По-четверте, інформаційно-психологічна операція

вимагає мінімальних фінансових витрат і є значно економічно вигіднішою стратегією досягнення цілей, ніж ведення війни. Крім того, проведення інформаційно-психологічних операцій є екологічно безпечним та не призводить до руйнування інфраструктури. По-п'яте, інформаційно-психологічний вплив не обмежений географічними кордонами, і об'єктом можуть бути різні групи людей, населення міст, областей, держави або навіть кілька держав одночасно. І, нарешті, найважливішою перевагою є те, що на сьогодні відсутні національні та міжнародні механізми правової відповідальності за проведення інформаційно-психологічних операцій [56, с. 49].

Український політолог О. Дубас запропонував розрізняти війну інформаційної ери та інформаційною війною. Війна інформаційної ери використовує інформаційні технології як інструмент для успішного проведення військових операцій. Навпаки, інформаційна війна розглядає інформацію як окремий об'єкт або потенційну зброю. Технології інформаційної ери дозволяють безпосередньо маніпулювати інформацією супротивника [19, с. 160].

За думкою визнаних українських науковців, інформаційна війна, на відміну від широкоформатної суспільної дискусії, має такі основні ознаки:

Приховані цілі: Інформаційна війна оперує прихованими економічними, політичними та іншими цілями, які лише частково або зовсім не відображаються у змісті інформаційного тиску.

Беззаперечність: Інформаційна війна характеризується відсутністю можливості оспорити аргументацію і неприйнятністю позиції противника.

Дискредитація: Вона спрямована на дискредитацію ідейних установок, духовно-ціннісних орієнтирів противника, а також на підрив професійних якостей і моральності його управлінських структур, їхнього внутрішньо-суспільного і зарубіжного авторитету.

Інші ознаки: Інформаційна війна може включати інші ознаки, пов'язані з етнонаціональною, релігійною та іншою специфікою об'єкта нападу.

Ці ознаки відрізняють інформаційну війну від звичайних дискусій та публічних обговорень, і вказують на більш складний та цілеспрямований характер її впливу [57, с. 14].

Порівнюючи поняття «інформаційна війна» та «інформаційно-психологічна війна», політолог О. Марунченко робить акцент на різниці в їхньому об'єкті впливу:

Інформаційна війна: В цьому контексті об'єктом впливу стають комп'ютери та інформаційні системи. Основний акцент робиться на атаках та заходах, спрямованих на руйнування або контроль за інформаційними ресурсами та системами.

Інформаційно-психологічна війна: В цьому випадку поняття розширюється, включаючи як інформаційний, так і психологічний вплив. Об'єктом впливу стають індивідуальна та масова свідомість суспільства. Під час інформаційно-психологічної війни проводяться не лише атаки на інформаційні ресурси, а й спрямовані зусилля на зміну комунікативних установок та вплив на психологічний стан суспільства.

Отже, в інформаційній війні об'єктом впливу є в основному інформаційні системи, тоді як інформаційно-психологічна війна включає в себе психологічний вплив на свідомість та комунікативні структури суспільства [30]. Механізм інформаційно-психологічної війни (ІПВ) спрямований на поетапне впливання на цільову групу з метою перетворити її стан свідомості і сприйняття інформації. Цей процес включає декілька послідовних етапів:

Заспокоєння цільової групи: Перший етап полягає у створенні враження в цільовій групі, що до неї не ведуться агресивні дії або загроза. Це робиться через комунікаційні канали, такі як засоби масової інформації.

Переконання: На другому етапі проводиться переконання цільової групи, що виключно визначені повідомлення, сформовані стороною, яка здійснює вплив, є єдиними дійсними і достойними сприйняття. Це може

включати в себе інформаційний контроль і заборону розглядати інші джерела і досвід інших країн.

Припинення аналізу: Третій етап полягає в переконанні цільової групи не проводити аналіз повідомлень або допускати до неї аналітичні програми. Зазвичай, акцент робиться на розважальних програмах та відволікаючих факторах.

Зосередження уваги на другорядному предметі: Останній етап полягає у залученні уваги цільової групи до другорядного предмету або питання. Це робиться для того, щоб підсистема захисту, яка відповідає за критичний аналіз інформації, не виконувала своєї функції.

Загалом, цей механізм ІПВ спрямований на зміну свідомості та сприйняття цільової групи та призводить до переходу до пасивного стану і прийняття певного інформаційного впливу [42, с. 44].

При дослідженні інформаційно-психологічних впливів як невід'ємної складової парадигми інформаційної безпеки важливо розрізнявати різні види таких впливів. Ось кілька з них:

Інформаційно-психологічний вплив: Цей вид впливу використовує словесну інформацію та комунікаційні засоби для пропаганди певних ідей, поглядів, переконань та одночасно для формування у людей певних психологічних реакцій, емоцій і почуттів.

Психогенний вплив: Цей вид впливу виникає внаслідок фізичного воздійснення на мозок людини. Це може статися в результаті травми голови, фізичних чинників, таких як звук, освітлення, температура тощо. Психогенний вплив може призвести до реакцій, таких як паніка, втрата орієнтації та інші психічні розлади.

Психоаналітичний вплив: Цей вид впливу спрямований на підсвідомість людини та використовує терапевтичні методи, зокрема під час гіпнозу або глибокого сну, для зміни психологічних процесів.

Нейролінгвістичний вплив: Цей вид впливу змінює мотивацію людей, використовуючи спеціальні лінгвістичні програми та методи.

Психотронний вплив: Цей вид впливу здійснюється за допомогою лікарських препаратів, хімічних або біологічних речовин і впливає на психіку людини.

Психотропний вплив: Цей вид впливу передбачає вплив на людей через позачуттєве сприйняття, тобто сприйняття, яке неусвідомлене або поза межами свідомості.

Кожен із цих видів впливу має свої особливості та може бути використаний для різних цілей, включаючи маніпуляцію і контроль над індивідами або групами [60].

Основними методами інформаційно-психологічного впливу є переконання й навіювання [37, с. 78].

Складовою частиною пропаганди, яка є найбільш небезпечною, є інформаційно-психологічний вплив (іноді його називають інформаційно-пропагандистським або ідеологічним впливом). Цей вид впливу здійснюється за допомогою слова та інформації і може призвести до змін у цінностях, життєвих позиціях, орієнтаціях та світогляді особистості. Такі зміни можуть викликати прояви девіантної антисоціальної поведінки та становити загрозу як для суспільства, так і для держави.

У контексті протистояння російській агресії на Україну, населення України неперервно піддається інформаційно-психологічним впливам. Ці впливи можуть бути спрямовані на зміну переконань, формування певних стереотипів або викликання певних емоцій у цільовій аудиторії. Це допомагає стороні агресора формувати образи, спрямовані на досягнення своїх політичних та військових цілей.

Тому інформаційно-психологічний вплив є однією з ключових складових гібридної війни та важливим аспектом сучасної інформаційної безпеки [63].

У сучасних умовах спостерігається активний розвиток та застосування новітніх форм, методів і технологій для інформаційно-психологічного впливу на індивідуальну, групову та масову свідомість. До таких джерел, каналів та

технологій впливу на свідомість, психологію та поведінку людини можна віднести:

Засоби масової інформації (ЗМІ) та спеціальні засоби інформаційно-пропагандистської спрямованості, які використовуються для поширення певних повідомлень, переконань та ідеологій.

Глобальні комп'ютерні мережі та програмні засоби для швидкого поширення інформаційних і пропагандистських матеріалів в мережі.

Засоби та технології, які нелегально модифікують інформаційне середовище, що впливають на сприйняття і прийняття рішень людиною.

Засоби створення віртуальної реальності, які можуть змінювати сприйняття та переживання користувачів.

Розповсюдження чуток, міфів та легенд, а також засоби підпорогового семантичного впливу, які використовуються для впливу на психологію та переконання людей.

Засоби генерування акустичних та електромагнітних полів, які можуть впливати на фізичний та психологічний стан осіб.

Використання цих джерел та технологій інформаційно-психологічного впливу стає все більш поширеним і представляє великий виклик для сучасного суспільства та інформаційної безпеки [24, с. 154].

Психолог М. Маркова підкреслює, що інформаційно-психологічний вплив може призвести до руйнування та зміни цінностей, життєвих позицій, орієнтацій і світогляду конкретної особистості. Ці зміни можуть викликати вияви девіантної та антисоціальної поведінки та становити загрозу для як окремих членів суспільства, так і для держави в цілому [29, с. 29]. У сучасних умовах інформаційно-психологічний вплив є важливою складовою інформаційно-комунікативного протиборства. Цей вид впливу спрямований на свідомість та підсвідомість людей з метою зміни їхньої поведінки і перерозподілу ролей, місця та функцій в інформаційно-комунікативному просторі. Інформаційно-психологічний вплив може впливати на політичну, соціальну, економічну, культурну, релігійну та інші сфери.

російська агресія проти України відзначається активним застосуванням інформаційно-психологічних методів, де основний акцент зроблено на психологічну і інформаційну обробку місцевого населення. Це сприяло анексії Криму. російська інформаційна кампанія використовує різні методи, включаючи дезінформацію, змішування фактів з думками, вплив на психіку і формування власних переконань через мовні та поведінкові навички.

Важливою особливістю інформаційно-психологічної війни є обробка національного інформаційного простору. Вона не знищує інформаційний простір, а використовує його для формування інформації, що відповідає їй. Володіння інформаційною зброєю та засобами захисту від неї стає важливим аспектом національної безпеки в інформаційному просторі.

Протягом війни на Донбасі російські ЗМІ випускали багато брехливих та пропагандистських матеріалів антиукраїнського характеру. Ці матеріали створювали негативний імідж для України та її громадян, а також викликали розголошення неправдивих історій. Розповсюдження такої інформації немає законного підґрунтя і не повинно легітимуватися в Україні.

В інформаційній війні проти України РФ застосовує практично весь арсенал впливу на свідомість людей. Зокрема, Зазвичай програми російських теле та радіоканалів постійно використовували методи «дозованої» інформації, дезінформацію з одночасним викривленням ходу подій, подачу міксу фактів та особистих думок і припущень в їхньому контексті, вибірково (потрібну та корисну лише росії) інформацію, інформаційний рефреймінг, надання інформації типу «без коментарів» після попереднього налаштування об'єкта, що сприймає інформацію, заборонені міжнародним законодавством технології «25 кадрів», а також перебільшення та замовчування дійсної та реальної інформації. За допомогою певних лінгвістичних та поведінкових навиків і прийомів російські журналісти намагаються так впливати на психіку населення, щоби пізніше індивіди думали, що вони самостійно дійшли до певного висновку на основі власного життєвого досвіду та поінформованості [8].

За словами академіка В. Горбуліна, інформаційний аспект справді важливий у «гібридній війні», але він зазвичай виконує допоміжну роль, супроводжуючи військову фазу операції. Однак у випадку України ми маємо справу з чимось більшим, ніж просто ворожою пропагандою. Фахівці в галузі інформаційної безпеки визначають це як «війну смислів» або «війну сенсів» (початок якої можна віднести приблизно до 2006–2007 років).

У цьому контексті ключовою роллю виступають симулякри, тобто образи або події, які вигадані і не існують в реальності. Прикладами таких симулякрів можуть бути фрази про «фашистів в Києві», «звірства каральних батальйонів», «розіп'яті хлопчики» та інші неправдиві твердження. Основна стратегічна мета використання цих симулякрів полягає в тому, щоб змінити об'єктивні уявлення цільових груп про сутність конфлікту, замінивши їх реальні уявлення на інформаційні «фантоми» чи образи, які вигідні агресорові. Це дозволяє створити іншу картину подій та впливати на сприйняття громадськості [15].

Симуляція є невід'ємною частиною сучасного світу та політичних процесів і може бути їх основною складовою і передумовою для створення «гіперреальності» або «реальної віртуальності» в контексті політичної комунікації. У даному контексті симуляція вказує на процес створення імітацій або репрезентацій реальності, які не завжди відображають об'єктивні факти, але стають основою сприйняття подій та явищ. Ця симуляція може створювати «символічне поле політики», де сутність подій може виявлятися в значеннях та символах, які створюються в сфері комунікації, що часто відрізняється від об'єктивної реальності [2, с. 8]. Метою російсько-української гібридної війни є створення хаосу, підрип цінностей демократичного світу та культивування загальної атмосфери недовіри і цинізму. Ця мета впливає не лише на Україну, але й на держави, що підтримують Україну. росія використовує основні цінності демократії як знаряддя, перетворюючи свободу слова на право на дезінформацію, свободу інформації – на свободу поширення фейків, брехні та пропаганди, а право на

мирні зібрання – на право на вуличні зіткнення. Соціальні мережі використовуються для мобілізації неіснуючих осіб для посилення ворожнечі. Внаслідок цього підривається сама ідея демократії, а ідея вільного, чесного та незміщеного волевиявлення особи піддається сумніву [1, с. 107].

Російсько-український конфлікт, який описується у кремлівському та прокремлівському дискурсі як «внутрішньо-український», зазвичай не позначається через ідентифікацію протиборчих сторін, а базується на географічній локалізації, такі як «на південному сході України» або «на Україні». Важливою характеристикою цього конфлікту наголошується його громадянський характер. Натомість, термін «криза» має подвійний контекст: його можна розглядати як «внутрішньо-українську» або як кризу, що оточує Україну. В останньому випадку однією зі сторін конфлікту виступають «західні партнери» – Сполучені Штати та Європейський Союз. На них покладається відповідальність за спровокування конфлікту, іноді з відкиданням відповідальності російської федерації [36].

Однією з особливостей проведення інформаційно-психологічних операцій (ІПсО) російської федерації (рф) на південному-сході України є постійний пошук і використання актуальних інформаційних приводів, які можуть сформувати необхідну громадську думку. Окремо можна відзначити тенденцію до розширення впливу на сфери, які раніше не були характерні для інформаційного протиборства, такі як перегляд історії державності України та росії, а також вплив на міжконфесійні відносини [41с. 30].

Рф використовує різні напрями інформаційного протиборства проти України, включаючи:

Широке використання підконтрольних засобів масової інформації в телевізійному, радійному та інтернет-просторі. Це дозволяє проводити пропаганду та створювати сприятливий інформаційно-психологічний фон на території України, включаючи дезінформацію, нагнітання обстановки, виправдання агресії та деморалізацію патріотично налаштованих груп українського суспільства.

Контр-інформаційна боротьба, яка включає в себе виключення з радіопростору загальнодержавних українських телерадіоканалів на територіях, які контролює рф, а також підконтрольність регіональних (місцевих) засобів масової інформації.

Використання пропагандистських підрозділів у інтернеті та соціальних мережах, які діють на форумах, у соціальних групах та інтернет-спільнотах.

Активне застосування агентів впливу серед місцевого населення та різноманітних груп, таких як «козаки» та «ополчення».

Ці напрями допомагають рф впливати на інформаційний простір та громадську думку в Україні та формувати свою наративну версію подій [43].

Існує ознаки проведення інформаційно-психологічних операцій (ІПсО) російською федерацією, які виявлені в результаті аналізу дослідниками. До таких ознак належать:

Зміст інформації, який може бути спрямований на певний набір тем або повідомлень, призначених для певних цільових аудиторій.

Спрямованість інформації, включаючи визначення цільової аудиторії та її характеристик. ІПсО часто ставить своїм завданням вплинути на конкретні групи людей.

Належність джерел інформації, включаючи визначення, хто фінансує ці джерела.

Наявність посилань на джерела інформації в інформаційних матеріалах, що дозволяє відстежувати шлях, яким розповсюджується інформація.

Динаміка представлення інформаційних матеріалів, включаючи інтенсивність їх поширення та часові рамки.

Факти комплексування інформації через різні інформаційні канали, такі як телебачення, радіо, преса, Інтернет, чутки та інші.

Поява в інформаційних матеріалах деталей, які можуть відрізнятися від еталонного джерела.

Використання спеціальних прийомів та психотехнік для впливу на аудиторію.

Ці ознаки допомагають ідентифікувати проведення інформаційно-психологічних операцій та аналізувати їх характер і мету [20].

Результати аналізу проведення інформаційно-психологічних операцій (ІПсО) свідчать про те, що російська федерація використовує різні форми та способи інформаційного протиборства, включаючи:

Маніпулювання суспільною свідомістю та політичною орієнтацією соціальних груп населення з метою створення політичної напруженості та контрольованого хаосу.

Створення атмосфери негативного ставлення до культурної спадщини противника та втрати національної свідомості.

Дестабілізація політичних відносин між партіями, об'єднаннями та рухами з метою провокації конфліктів, розпалювання недовіри, підозрілості, загострення політичної боротьби та навіть громадянської війни.

Зниження рівня інформаційного забезпечення органів влади та управління, інспірація помилкових управлінських рішень.

Дезінформація населення стосовно роботи державних органів, підрив їхнього авторитету та дискредитація органів управління.

Провокування соціальних, політичних, національних та релігійних сутичок.

Ініціювання страйків, масового безладу та інших акцій економічного протесту.

Утруднення прийняття органами управління важливих рішень та тиск під час їх прийняття.

Підрив міжнародного авторитету держави та її співробітництва з іншими країнами.

Завдання збитків життєво важливим інтересам держави в політичній, економічній, енергетичній, оборонній та інших сферах.

Ці методи та способи інформаційного протиборства використовуються російською федерацією для досягнення своїх політичних та геостратегічних цілей [44].

Окреслення сторін конфлікту в російсько-українському конфлікті є досить змінним і може коливатися від «України» або «Києва» до «Новоросії» або «Донецької та Луганської народних республік» та «Донбасу». Це відображає різні підходи до характеристики тих, хто бере участь у конфлікті.

Також, репрезентація груп, зокрема тих, що позиціонуються як «жертви», може коливатися від «прибічників федералізації» до «російського та російськомовного населення південного сходу України». Це свідчить про різні спроби описати тих, хто постраждає внаслідок конфлікту та їхній статус.

Однак загальною рисою для опису безпосередніх учасників конфлікту є підкреслення зв'язку з місцевістю та місцевим населенням. Такі терміни, як «самооборона», «ополченці» та «сепаратисти», наголошують на меті оборони «своїх земель» та самоідентифікації цих груп у контексті конфлікту [36].

У російськомовному дискурсі, концепція протистояння в Україні визначається через призму ідеї «приєднання земель» або «возз'єднання» і «повернення» територій до «російського світу», які колись були «віддані» або «пішли». Ця концепція дає змогу легко ігнорувати тривалі періоди, коли певні території перебували поза контролем Москви, оголошуючи їх «споконвічно російськими» з моменту їхнього первинного «приєднання» або «входження». Ці «приєднання» часто сприймаються як результат «перемог».

За цією концепцією, контроль Москви над територією може тимчасово втрачатися, але ідентичність населення цих територій залишається незмінною, і те населення завжди сприймається як «свій» народ. Концепція не передбачає опції збереження первинної ідентичності до «приєднання» та враховування змін, які ідентичність може пройти після того, як землі були «віддані». В результаті формується культурна «своєрідність», але не окрема ідентичність.

У відношенні до України, Володимир Путін сформулював цю концепцію так: «культурологічне, мовне забарвлення трошки інше. При чому для мене, наприклад, своєрідність культури українського народу, на мій

погляд, дуже вартісна. Це дійсно багата культура. Але в цілому, по суті, один [із російським] народ» [36].

Т.зв проєкт «Руський мір» перейшов від декларацій до реалізації у вигляді чіткого політичного проєкту глобальної конкуренції. Фактично росія представила своє бачення світового устрою під час виступу президента рі Володимира Путіна на Мюнхенській конференції з питань політики безпеки 10 лютого 2007 [17, с. 349].

Поступово виникла потреба переглянути рф з ідеологічно-теоретичних позицій і перетворити його в значущий інструмент в глобальній конкурентній боротьбі, яка наразі розгортається і шукає свої культурні межі у світі. На цьому етапі розвитку проєкту «Руський мір» використання релігійної риторики і символіки дозволило створити потенційні загрози для світоглядних основ проєкту та його прихильників. Це призвело до того, що межі проєктів культурного розвитку, які конкурують на глобальній арені, стали потенційними конфліктними зонами [17].

Важливе місце в антиукраїнській пропаганді відводиться дискурсу, пов'язаному з Другою світовою війною, а точніше з її сегментом, який традиційно називають Великою Вітчизняною війною в радянській термінології. Різні характеристики, такі як оцінка київської влади як «фашистської хунти», порівняння бойовиків з інтербригадами, які боролися з фашизмом, та використання георгіївської стрічки, як символу таких «антифашистів», чітко свідчать про активне використання дискурсу «Великої Вітчизняної війни» в цій пропаганді [61, с. 274].

Міф «Великої Вітчизняної війни» відіграє важливу роль в інформаційній пропаганді російської федерації та в формуванні сучасної російської ідентичності. Цей міф залишається базовим символом інтеграції російської спільноти, яка вважає себе носієм радянсько-імперської ідеології. Інтенсивна актуалізація цієї тематики через ЗМІ, відкриття музеїв і пам'ятників, паради та інші масові заходи свідчать про безперервне підтримування цього міфу в сучасному російському суспільстві.

Цей міф, подібно до інших політичних міфів, є засобом маніпуляції та інструментом у боротьбі за владу. Він базується на архетипічних образах та сюжетах, таких як боротьба добра зі злом, герої та спасителі, і використовується для формування світогляду та впливу на суспільну свідомість.

У контексті «гібридної» війни російської федерації проти України, цей міф використовується на різних напрямках для впливу на різні цільові аудиторії, включаючи населення в зоні конфлікту, населення України, громадян російської федерації та міжнародне співтовариство. Він допомагає створювати інформаційний фон для підтримки агресії та впливу на суспільну думку в цих групах [15].

Рф веде масову маніпулятивно-пропагандистську кампанію з метою створення у громадській думці світу уявлення про Україну як «умовну», «колапсуючу», «деградууючу», «кризову» та «слабку» державу. Ця інформаційна кампанія розгорнута не тільки на території росії, але і в центральних та західноєвропейських країнах.

Можна зазначити, що інформаційно-комунікативна складова грає вагомому роль у «гібридній» війні, яку росія розпочала проти України в 2014 році. Ця війна не завершилася навіть після укладення Мінських угод 12 лютого 2015 року. Навпаки, існують підстави вважати, що росія готується до нової ескалації конфлікту, включаючи витонченіші форми та розширення масштабів маніпулятивно-пропагандистського впливу на різні цільові аудиторії.

Для досягнення своїх цілей російська федерація використовує різні засоби, включаючи засоби радіоелектронної боротьби, програмно-комп'ютерні технології, психотронні засоби та інші, спрямовані на придушення, дезорганізацію, дезорієнтацію, дезінформацію та дезаптацію спротиву агресії. Ця інформаційна боротьба є важливою складовою «гібридної» війни та використовується росією для досягнення своїх політичних та військових цілей [16, с. 226].

Експерт Є. Магда робить наступні висновки щодо інформаційно-психологічного виміру гібридної війни росії проти України:

Рф виявилася краще підготованою на методологічному рівні щодо ведення інформаційної боротьби в рамках міждержавного протистояння.

Український інформаційний простір допомагає російським засобам масової інформації посідати важливі позиції.

Україна реагує на визначений росією порядок денний в інформаційній сфері, проте не має можливості симетрично відповідати на агресивні дії росії в цьому компоненті протистояння.

Російські інформаційні позиції на міжнародній арені виявляються прийнятнішими, великою мірою через послідовну зовнішню політику росії та наявність впливового проросійського лобі.

Рф використовує різноманітні рецепти інформаційно-психологічного впливу, не обмежуючись одними і тими ж прийомами.

Санкції, які застосовуються Заходом проти росії, можуть чинити на неї тиск, але росія усвідомлює загрози, які несе недосягнута Україна.

У великій мірі ці висновки вказують на складнощі, з якими Україна стикається в інформаційній сфері в контексті гібридної війни та необхідність розвитку більш ефективної інформаційно-психологічної стратегії для відповіді на виклики росії» [26].

3.2. Інструменти запобігання поширенню дезінформації в умовах гібридної агресії рф проти України

Запропонований підхід до боротьби з російською дезінформацією через розвиток медіаграмотності та критичного мислення цільової аудиторії є раціональним та важливим. Ця стратегія спрямована на зміцнення обороноздатності суспільства, зменшення вразливості до маніпуляцій та психологічних впливів, які поширюються російською пропагандою.

Розвиток медіаграмотності передбачає, що люди повинні бути здатні розпізнавати дезінформацію, аналізувати джерела інформації, розуміти

медійні техніки та технології, якими користуються пропагандисти. Критичне мислення дозволяє аналізувати інформацію з різних кутів зору та запитувати критичні питання.

Згідно з вказаним дослідженням від американського аналітичного центру «RAND», програми з розвитку медіаграмотності сприяють підвищенню інформаційної стійкості суспільства до російської пропаганди. Це може зменшити вплив дезінформації та фейків на цільову аудиторію, незалежно від її ідеологічної спрямованості.

Загалом, розвиток медіаграмотності та критичного мислення важливий елемент боротьби з інформаційною дезінформацією та маніпуляціями. Такий підхід допомагає збільшити інформаційну свідомість та забезпечити більш обґрунтоване прийняття рішень серед населення [97].

Медіаграмотність є критично важливою навичкою в сучасному інформаційному суспільстві. Здатність аналізувати та оцінювати інформацію, яка до нас надходить через різні медіа, допомагає людям захищати себе від дезінформації та маніпуляцій. Особливо важливою ця навичка стає в умовах інформаційної війни та поширення пропаганди.

Проект «Вивчай та розрізняй» (Learn to Discern), реалізований в Україні та розповсюджений в інших країнах, важливий для підвищення медіаграмотності та критичного мислення серед населення. Особливо цінною є інтеграція інфомедійної грамотності у систему освіти, що дозволяє дітям та молоді розвивати навички в ранньому віці.

Доступ до загальнодоступних онлайн-курсів та інших ресурсів з медіаграмотності є також важливим кроком у забезпеченні доступності цих знань для різних верств суспільності. Ініціативи, які допомагають формувати медіаграмотне суспільство, є важливими для боротьби з дезінформацією та зміцнення інформаційної стійкості суспільства [99].

Побудова довіри в сучасних умовах інформаційної війни включає в себе кілька ключових аспектів:

Чисельна аудиторія: Користувачі схильні довіряти джерелам інформації, які мають велику кількість підписників або читачів. Тому важливо мати значиму аудиторію і публікувати різноманітний, цікавий та інклюзивний контент.

Креативність: Використовуйте різні медіаформати, такі як відео, інтерактиви та історії, для привернення уваги аудиторії.

Інклюзивність: Постарайтеся охопити якнайбільше різних груп аудиторії, незалежно від їхнього віку, статі та переконань.

Спілкування: Вступайте в діалог з вашою аудиторією, відповідайте на їх запитання та враховуйте їхні погляди.

Позитивний імідж: Важливо підтримувати позитивний імідж та репутацію, дотримуючись етичних норм, які включають в себе правдивість та прозорість.

Бездоганна репутація: Дотримання етичного кодексу та відмова від поширення дезінформації або мови ненависті є важливими аспектами побудови довіри. Розміщення посилань на підтверджені профілі у соціальних мережах та уникнення публікації фейків є також важливими практиками.

Двостороння комунікація: Важливо не обмежуватися односторонньою розсилкою інформації, а вступати в діалог з аудиторією для підтримки відчуття спілкування та підвищення рівня довіри.

Ці практики сприяють побудові довіри серед аудиторії та сприяють більш успішній роботі у сучасних умовах інформаційного середовища..

Як наслідок, у населення підірвана довіра до інституту Уповноваженого з прав людини, а російська пропаганда отримала новий інструмент впливу для відбілювання своєї репутації [6].

Оперативність у висвітленні подій є критично важливою в інформаційному просторі сьогодення. Швидке реагування та оперативне оприлюднення інформації мають декілька ключових переваг:

Залучення уваги: Інтернет та соціальні мережі заповнені величезною кількістю інформації, і увага користувачів швидко розсіюється. Оперативне

висвітлення подій допомагає привернути увагу аудиторії, особливо в ситуаціях, коли події розвиваються швидко.

Довіра: Своєчасне та оперативне інформування підвищує довіру аудиторії до джерела інформації. Користувачі схильні довіряти тим джерелам, які надають надійну та оперативну інформацію.

Зменшення впливу дезінформації: Швидке оприлюднення правдивої інформації допомагає запобігти поширенню дезінформації та фейків, оскільки аудиторія має доступ до вірогідної інформації раніше, ніж до змішаної або неправдивої.

Боротьба за довіру: Інформаційне простір став ареною для конкуренції між різними джерелами і каналами інформації. Оперативність є одним із ключових факторів, що допомагає зберігати довіру аудиторії та витіснити дезінформацію та небажані наративи.

Враховуючи інформаційний характер сучасного світу, оперативність є важливим інструментом для боротьби із російською пропагандою та іншими видами дезінформації. Вона допомагає розсіювати швидко поширювані міфи та надавати аудиторії доступ до об'єктивної та актуальної інформації.

Визначення доцільності боротьби з дезінформацією є важливою частиною стратегії поширення інформації та зміцнення довіри в інформаційному просторі. Повторення фейків у контексті спростування може справді посилити їх вплив, тому важливо ретельно аналізувати, які дезінформаційні повідомлення вимагають реагування. Схема, яку пропонує Центр стратегічних комунікацій, може бути корисною для оцінки ситуацій:

Попередження аудиторії про можливу дезінформацію: Якщо існують об'єктивні підстави вважати, що певна дезінформація може з'явитися, корисно попередити аудиторію. Ви можете розмістити інформацію, яка пояснює загальний контекст і вказує, що можуть з'явитися спроби розповсюдження фейків, і закликає до перевірки інформації перед її поширенням.

Визначення справжньої ситуації: Коли дезінформація вже з'явилася, важливо провести докладну перевірку і визначити справжню ситуацію. Надайте довірчу інформацію, яка об'єктивно висвітлює подію чи ситуацію.

Продовження стеження за дезінформацією: Інформаційний простір постійно змінюється. Продовжуйте стежити за дезінформацією та готуйте потенційні відповіді. Важливо бути готовими реагувати на зміни в ситуації та поширення дезінформації.

Ця стратегія допомагає зберегти довіру аудиторії, надаючи їй доступ до об'єктивної та актуальної інформації, і водночас не посилювати вплив фейків. Боротьба з дезінформацією вимагає ретельної стратегії та постійного моніторингу інформаційного простору.

На практиці, наратив та меседж використовуються для створення і поширення стратегічних комунікацій, особливо в боротьбі з дезінформацією. Наратив – це загальна історія чи фрейм, яка включає в себе основну ідею та точку зору, яку ви бажаєте подати. Він формує загальну картику або контекст навколо конкретної проблеми або події.

Меседж, з іншого боку, це конкретна складова частина цього наративу. Він відображає якийсь аспект чи деталь проблеми чи події. Меседжі створюються так, щоб передати інформацію та підкреслити ключові моменти, які співвідносяться із загальною ідеєю наративу.

Стратегічні комунікації в контексті боротьби з дезінформацією означають, що ви використовуєте наративи та меседжі як інструмент для впливу на сприйняття аудиторії, а також для реагування на дезінформацію або запобігання її поширенню. Вони можуть включати в себе різноманітні засоби комунікації, такі як публічна дипломатія, зв'язки з громадськістю, інформаційні кампанії та психологічні операції, для досягнення стратегічних цілей держави чи організації.

Методи стратегічних комунікацій поділяють на *проактивні та реактивні*.

Проактивні методи в боротьбі з дезінформацією спрямовані на попередження поширення неправдивих інформаційних наративів та зміцнення стійкості цільової аудиторії до маніпуляцій. До цих методів належать такі підходи:

Аналіз інформаційного середовища: Цей аналіз спрямований на вивчення інформаційних уразливостей вашої цільової аудиторії. Він допомагає зрозуміти, які соціальні, психологічні, культурні та комунікаційні чинники роблять аудиторію вразливою перед дезінформацією. Знання цих уразливостей дає можливість створити ефективну комунікаційну стратегію та заходи.

Соціальні, економічні та політичні вразливості: В Україні, як і в інших країнах, вразливості аудиторії можуть бути пов'язані з погіршенням соціального забезпечення, недовірою до уряду, політичними конфліктами, громадянськими рухами та іншими факторами. Зрозуміння цих вразливостей допомагає розробити спеціалізовані комунікаційні заходи.

Зміцнення рівня інформаційної грамотності: Важливим елементом проактивних методів є підвищення рівня інформаційної грамотності аудиторії. Це включає в себе навчання людей розпізнавати дезінформацію, перевіряти джерела інформації та аналізувати інформацію критично.

Контрманіпуляція: В разі виявлення дезінформації, дії можуть бути спрямовані на реагування та контрманіпуляцію. Це може включати в себе публічне спростування неправдивих тверджень, аргументоване пояснення і поширення достовірної інформації.

Застосування цих проактивних методів допомагає зменшити вразливість аудиторії перед дезінформацією та покращити стійкість суспільства до маніпуляцій інформацією [78].

Комунікаційна стратегія є важливим інструментом для досягнення організаційних та комунікаційних цілей. Її розробка включає в себе наступні компоненти:

Цільова аудиторія: Наявність чіткого розуміння потреб, інтересів та цінностей вашої аудиторії є важливим визначальним фактором для успішної комунікаційної стратегії.

Організаційні цілі: Цілі, які організація прагне досягти через комунікацію, повинні бути чітко сформульовані та відображати її стратегічний напрямок.

Комунікаційні цілі: Особливості та завдання комунікацій, які допоможуть досягти організаційних цілей, повинні бути визначені та відповідати потребам аудиторії.

Меседжі: Меседжі повинні бути чіткими та спільними для всієї комунікаційної команди. Вони відображають те, що організація хоче донести до цільової аудиторії.

Канали комунікації: Вибір відповідних каналів комунікації допомагає ефективно доносити інформацію до цільової аудиторії.

Часові рамки: Чітке визначення часових рамок важливе для планування та реалізації комунікаційних заходів.

Оцінювання впливу: Моніторинг і оцінка результатів дозволяють визначити, чи досягла комунікаційна стратегія своїх цілей та як їх покращити.

Підвищення обізнаності — одна з цілей комунікаційної стратегії, спрямована на створення стійкого уявлення про певне явище, подію або ситуацію в цільовій аудиторії. Це може включати в себе освітні програми, публічні лекції, поширення інформаційних матеріалів та інші ініціативи, які сприяють підвищенню рівня свідомості аудиторії.

У контексті боротьби з дезінформацією підвищення обізнаності може бути важливим інструментом, оскільки допомагає аудиторії розрізняти правдиву інформацію від дезінформації та маніпуляцій. Це сприяє зміцненню стійкості суспільства до неправдивих наративів.

В контексті боротьби з російською дезінформацією підвищення обізнаності може бути спрямоване на поширення знань серед населення про

історію державності України, досягнення українського народу для викорінення синдрому меншовартості, імплементацію реформ, євроатлантичного курсу, діяльність влади під час війни.

Пребанкінг (PREBUNKING) – це важливий інструмент стратегічних комунікацій, спрямований на попередження аудиторії про можливу появу дезінформаційного повідомлення або наративу, які можуть з'явитися в інформаційному просторі. Цей метод дозволяє нівелювати вплив інформаційної кампанії, яка носить деструктивний характер, ще до її початку або масового поширення.

Для ефективного пребанкінгу важливо враховувати наступні аспекти:

Оцінювання ризиків: Визначення потенційних вразливостей та слабких місць цільової аудиторії, які можуть бути використані агентами дезінформаційних кампаній. Оцінка ризиків допомагає ідентифікувати, які групи або теми є найбільш піддаються впливу дезінформації.

Медіамоніторинг: Спостереження за інформаційним середовищем для виявлення можливих дезінформаційних джерел та наративів, які можуть з'явитися. Моніторинг дозволяє вчасно виявити небажані інформаційні впливи.

Розвідувальна інформація: Вищі державні структури та спецслужби можуть забезпечити розвідувальну інформацію, яка допомагає передбачити можливі сценарії дезінформації. Проте ця інформація часто є конфіденційною і не розголошується громадськості.

Враховуючи ці аспекти, комунікаційні команди та владні структури можуть розробити стратегії для попередження поширення дезінформації та підвищення стійкості суспільства до неправдивих наративів.

Налагодження партнерської мережі є важливою складовою не лише комунікаційної діяльності певної організації, а й усієї державної і суспільної комунікаційної структури. Спільна позиція всіх відомств та установ країни є необхідною передумовою для побудови стійкості суспільства до російської дезінформації. Органи влади, спільно з громадськими організаціями, повинні

дотримуватися одного чітко визначеного комунікаційного курсу, просувати однакові повідомлення та наративи і вибудовувати єдиний бренд, який було б складно руйнувати російській пропаганді. Іншими словами, комунікаційний процес в Україні повинен здійснюватися відповідно до політики «одного голосу».

Додатково, партнерство з іншими державними інституціями, медіа та громадськими організаціями допомагає розширити коло охопленої аудиторії. Завдяки поширенню інформації в соціальних мережах та публікаціям в ЗМІ боротьба з російською дезінформацією стає більш ефективною, оскільки багато громадян дізнаються про неправдиві наративи та їхню недостовірність.

Не останню роль в інформаційному просторі сучасності відіграють інфлюенсери – блогери, громадські активісти та культурні діячі. Залучення їх до комунікаційного процесу стимулює якісне та швидке поширення ключових повідомлень та наративів, спрямованих на послаблення впливу російської дезінформації.

Загальноприйнята структура спростування дезінформації включає декілька кроків: винчення факта, попередження про міф, обґрунтування хибності та встановлення підтвердженого факту дезінформування.

Наприклад, фактом є те, що Україна не виробляє біологічну зброю.

Попередження про міф полягає в поширенні інформації про те, що російська пропагандистська машина стверджує протилежне (зокрема, поширює фейки про створення біолабораторій США в Україні, завданням яких є вироблення біологічної зброї; скликає засідання Ради Безпеки ООН, на яких РФ заявила, що Україна спільно із США розробляє біологічну зброю).

Обґрунтування хибності полягає у тому, що на всіх трьох засіданнях Ради Безпеки ООН Верховний представник ООН з питань роззброєння, зазначав, що Організація не знає про існування будь-якої програми біологічної зброї в Україні. Також Державний департамент США заперечив факт існування лабораторій в Україні, які б виготовляли біологічну зброю.

Крім того, насправді США та Україна співпрацюють у сфері біологічної безпеки в межах Програми зі зменшення біологічної загрози (Biological Threat Reduction Program, BTRP), яка є частиною Програми спільного зменшення загроз (Cooperative Threat Reduction, CTR) Міністерства оборони США. Ця програма реалізується спільно з урядом України з 2005 року. Мета – підтримка мирних і безпечних досліджень, діагностики та зменшення біологічних загроз, які становлять патогени.

Під час виконання Програми було модернізовано багато лабораторій Міністерства охорони здоров'я України та Державної служби України з питань безпеки харчових продуктів і захисту споживачів. У 2019 році побудовано дві лабораторії (у Києві та Одесі).

До того ж Україна є державою-учасницею Конвенції про біологічну зброю 1972 року, яка забороняє розробляти, виробляти та накопичувати запаси бактеріологічної зброї.

Встановлення підтвердженого факту дезінформування та викриття його мети – росія бреше про біологічну зброю в Україні заради виправдання неспровокованого повномасштабного вторгнення на територію України. Крім того, доволі іронічно, що звинувачення у виробництві біологічної зброї висуває країна, яка застосовувала заборонену хімічну та біологічну зброю проти цивільних громадян в Алеппо (Сирія) та усувала в такий спосіб невідгук для кремлівського режиму людей (Сергія Скрипаля тощо).

Контрнарратив – це просування власного нарративу як відповідь на маніпуляції та дезінформацію опонентів або контрагентів. Ця стратегія часто використовується для висвітлення власної точки зору з питань, які є надзвичайно чутливими та неоднозначними.

Ефективне застосування контрнарративу потребує злагодженого процесу комунікації всіх зацікавлених сторін (стейкхолдерів), використання інструментів спростування та постійного обґрунтування власної позиції фактами та аргументами.

У контексті боротьби з російською дезінформацією контрнарратив грає важливу роль у побудові позитивного іміджу України як серед населення Української держави, так і міжнародної спільноти. Ця стратегія дозволяє протистояти впливовим інформаційним кампаніям та активно висвітлювати правдиву інформацію.

Цей приклад показує, як Україна використовує стратегічний контрнарратив для заперечення російського пропагандистського нарративу та висвітлення правдивої інформації щодо подій на своїй території. Українські лідери та журналісти активно працюють над тим, щоб донести світові факти та докази щодо навмисних воєнних злочинів російської армії.

Прикладом цього є фотодокази, які були надані журналістами «Hromadske» та New York Times щодо звірств окупаційної російської армії проти цивільного населення в Бучі. Ці докази служать як переконливе підтвердження того, що російські війська здійснюють наступи саме проти мирного населення, а не лише на військові об'єкти.

Президент України Володимир Зеленський також активно комунікує цю історію перед міжнародною спільнотою, підкреслюючи жахливі наслідки таких дій.

Детальний опис події, коли російські окупанти завдали ракетний удар по торговельному центру «Амстор» у Кременчуку, де загинули невинні цивільні, ще раз свідчить про те, як Україна намагається висвітлити російську агресію та злочини проти мирного населення, використовуючи факти та докази для підтвердження своєї позиції перед світовим співтовариством.

Аналітики «Bellingcat» грають ключову роль у розкритті правди та спростуванні брехливих версій російських пропагандистів щодо військової цілі ракетних ударів та інших подій. Вони надають докази, які підтверджують справжні обставини і навмисні воєнні злочини російських військ. російські пропагандисти часто виносять суперечливі версії, але детальний аналіз та докази дозволяють розкрити їхню дезінформацію.

Президент України та інші українські лідери активно використовують відео та фотодокази, щоб показати світу наслідки ракетних ударів та навмисних воєнних злочинів російських військ, що спрямовані проти мирного населення.

Декомуналізація – це ще один ефективний контрнарратив. російська пропаганда активно використовує радянське минуле та комуністичні символи для своїх цілей. Україна вже багато років здійснює політику декомуналізації, зокрема, розкриває злочини комуністичного режиму та засуджує їх. Це допомагає розбити російський наратив про «дружбу братніх народів» і створює реалістичну історичну картину.

Кризові комунікації означають проведення процесу комунікації в умовах кризи. Під кризою розуміють широкий спектр подій та явищ, включаючи, але не обмежуючись: стихійні лиха, корупційні скандали, атаки на критичну інфраструктуру та відставки керівників відомств.

Кризові ситуації створюють сприятливе середовище для швидкого поширення дезінформації. Тому важливо дотримуватися основних принципів та використовувати ключові інструменти управління кризовою комунікацією для будь-якої організації.

До основних етапів процесу кризових комунікацій можна віднести:

Визначення загроз: За допомогою аналізу інформаційного середовища та визначення вразливостей слід передбачити можливі кризові сценарії та розподілити їх від найбільш- до найменш ймовірного.

Підготовка: Передбачає завчасне вироблення стратегії відповіді на кризову ситуацію (визначення основних меседжів, розподілення обов'язків, встановлення основних каналів комунікації).

Відповідь: Реакція на кризову ситуацію повинна бути швидкою та спільною в усіх стейкхолдерів. Окрім цього, відповідь повинна викликати довіру в цільовій аудиторії та встановити зв'язок з нею.

Оцінка: Після того, як криза минула і стратегія була застосована, слід виміряти ефективність використаного плану кризових комунікацій. На основі аналізу внести корективи до майбутніх кризових комунікаційних планів.

У контексті боротьби з російською дезінформацією під час війни кризові ситуації трапляються дуже часто і зазвичай вони пов'язані з атаками РФ як на військові, так і цивільні об'єкти в Україні. Застосування кризових комунікацій в умовах воєнного часу допоможе уникнути поширення паніки серед населення і зневіри в перемозі України.

Висновки до 3 розділу

Можна зазначити, що інформаційно-комунікативна складова грає вагомую роль у гібридній війні, яку росія розпочала проти України в 2014 році. Ця війна не завершилася після укладення Мінських угод 12 лютого 2015 року. Навпаки, існують підстави вважати, що росія готувалась до нової ескалації конфлікту, включаючи витонченіші форми та розширення масштабів маніпулятивно-пропагандистського впливу на різні цільові аудиторії.

Для досягнення своїх цілей російська федерація використовує різні засоби, включаючи засоби радіоелектронної боротьби, програмно-комп'ютерні технології, психотронні засоби та інші, спрямовані на придушення, дезорганізацію, дезорієнтацію, дезінформацію та дезаптацію спротиву агресії. Ця інформаційна боротьба є важливою складовою гібридної війни та використовується росією для досягнення своїх політичних та військових цілей.

Отже, у даній міждисциплінарній характеристиці інформаційно-психологічної складової гібридної війни російської федерації проти України були розглянуті основні історичні, політичні, правові та технічні передумови, характер і арсенал інструментів цього інформаційно-психологічного впливу. Дійсно, росія використовує широкий спектр інформаційно-психологічних засобів та методів у своїй гібридній війні проти України.

Важливо зауважити, що незважаючи на інтенсивність та різноманітність інформаційно-психологічного впливу росії на Україну, ця стратегія не дала очікуваного результату для росії, і конфлікт перейшов до широкомасштабного збройного вторгнення. Важливо підкреслити, що інформаційно-психологічний аспект залишається важливим в цьому конфлікті, і він продовжує супроводжувати збройні дії.

Визначення доцільності боротьби з дезінформацією є важливою частиною стратегії поширення інформації та зміцнення довіри в інформаційному просторі. Повторення фейків у контексті спростування може справді посилити їх вплив, тому важливо ретельно аналізувати, які дезінформаційні повідомлення вимагають реагування.

Стратегічні комунікації в контексті боротьби з дезінформацією означають, що використовуються наративи та меседжі як інструмент для впливу на сприйняття аудиторії, а також для реагування на дезінформацію або запобігання її поширенню. Вони можуть включати в себе різноманітні засоби комунікації, такі як публічна дипломатія, зв'язки з громадськістю, інформаційні кампанії та психологічні операції, для досягнення стратегічних цілей держави чи організації.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження доходимо до наступних висновків.

На початку XXI століття термін «гібридна війна» став активно використовуватися в документах та стратегіях з питань безпеки, зокрема в США і Великій Британії. Різні підходи, які іноді називають гібридними, такі як 4-те покоління, 5-те покоління, нетрадиційні, асиметричні та кібервійни, стають все більш популярними».

Визначено, що термін «*hybrid*» вказує на поєднання різних, різнорідних елементів в рамках цілісного фізичного об'єкта, явища або дії. Префікс «гібридний» найчастіше використовується для опису зростаючої непередбачуваності та різноманітності загроз, а термін «*warfare*» є похідним від «*war*» що означає «війна» і вказує на «сукупність методів та особливостей ведення війни» Таким чином, «*hybrid warfare*» буквально перекладається як «гібридні методи (інструменти) ведення війни».

Запропоновано поняття «гібридна війна» – досягнення поставлених цілей через сукупність попередньо підготовлених і оперативно виконуваних дій, які мають військовий, дипломатичний, економічний та інформаційний характер і спрямовані на досягнення стратегічних цілей виконаних разом з використанням військових сил, спеціальних служб.

Аналіз поняття «гібридна війна» дозволив виокремити основні структурні компоненти цього явища: фейкова інформація, дезінформація, маніпуляція в економічній, політичній сферах, військові дії та дипломатичний тиск.

Яскравими прикладами «гібридних воєн» є конфлікт між Вірменією і Азербайджаном в кінці 1980-х та на початку 1990-х років, лівансько-ізраїльська війна 2006 року, російсько-грузинська війна 2008 року та сучасні конфлікти, такі як російсько-українська війна.

Положення Статуту ООН, принаймні концептуально, визначають можливість стримування гібридної агресії, навіть якщо рівень цієї агресії не

досягає класичного порогу застосування воєнної сили. Проте після справи з Нікарагуа визначення насильницького втручання залишається нечітким. Відсутність чіткого визначення та розмежувальної лінії, яка б робила втручання і агресію юридично ідентичними, створила правові прогалини, які можуть бути використані тими, хто застосовує гібридні методи. Ні один інструмент гібридної війни не може бути визнаний насильницьким втручанням, якщо його розглядати як ізольований випадок. Проте систематичне та координоване втручання з метою дестабілізації цільової країни може порушити положення Статуту ООН, які гарантують політичну незалежність держав.

Тоді як країна з розвинутими громадянськими інститутами може відповідати на потік фейкових новин, провокацій і стратегічно спрямованого витоку інформації з метою підриву виборів, країни з менш розвинутими інститутами можуть не впоратися з таким тиском, особливо коли цей тиск надходить з усіх сторін одночасно. Тому важливо виявляти силовий тиск на ранніх етапах, аналізувати його та надавати швидку та узгоджену відповідь з боку держав, міжнародних та неурядових організацій, які приділені захисту політичної незалежності, забезпеченої Статутом ООН. До того ж важливо відрізняти силовий тиск від відкритих і законних дій держав, які вдаються до дипломатичного тиску, що не підпадає під категорію незаконного втручання.

На практиці, інструменти гібридної війни створені з метою уникнення обвинувачень у порушенні Статуту ООН, навіть якщо вони можуть включати незаконне використання сили. Це може бути досягнуто різними способами, включаючи ведення прихованих операцій. Це зумовлено тим, що держави часто вживають прихованих заходів, які можуть порушувати Статут ООН, однак їх відповідальність може бути ускладнена внаслідок відмови визнавати свою участь у таких діях. Використання прихованих засобів має важливе значення для стратегії гібридної війни, не тільки для уникнення прямих порушень Статуту ООН, але також для використання слабких місць міжнародних норм правозастосування, де відсутність дій часто утримує

статус-кво, особливо коли держави-агресори висіяли сумніви щодо можливої відповіді на свої дії.

Інші інструменти гібридної війни просто не відображені в Статуті ООН щодо заборони використання сили. Наприклад, економічні заходи не розглядаються як порушення Статті 2 (4) Статуту ООН. Дезінформація і злочинна діяльність також не підпадають під визначення агресії. Проте дії, які не включають застосування сили, все ж можуть бути незаконними, оскільки вони представляють собою форму втручання.

Визначено, що основною метою психологічної війни є зміна в бажаному напрямку психологічних характеристик людей, таких як погляди, думки, ціннісні орієнтації, настрої, мотиви, установки і стереотипи поведінки. Також вона націлюється на зміну групових норм, масових настроїв і суспільної свідомості в цілому. До найбільш поширених інструментів психологічної війни три основні групи: психологічний тиск, маніпулювання свідомістю, приховане порушення та спотворення законів логіки.

Об'єкти ІПСО можуть значно різнитися в залежності від мети операції. Проте найчастіше ІПСО спрямовані проти таких об'єктів як: населення загалом; окремі соціальні групи (політична, фінансово-економічна, наукова, культурна еліта); політичні, військові та релігійні лідери; окремі особи, відповідальні за прийняття суспільнозначущих рішень та інше

Визначено чотири етапи будь-якого психологічного впливу: підготовчий етап: на цьому етапі визначається мета впливу, очікувані результати і методи впливу; операціональний етап: цей етап є найбільш активним і характеризується діяльністю суб'єкта впливу; процесуальний етап: він характеризується зворотним зв'язком і включає в себе прийняття або відхилення впливу об'єктом; заключний етап: на цьому етапі проявляються результати впливу, і вони відображають реакції, як наслідок перебудови психіки об'єкта впливу

Найважливішим елементом процесу інформаційно-психологічної операції (ІПСО), незалежно від своєї мети, є довіра: для того, щоб утримати увагу аудиторії, необхідно переконати її в тому, що отримувана інформація є надійною і стосується її інтересів. Якщо аудиторія виявляє протиріччя або неправду, довіра до конкретної операції, а можливо, і до майбутніх операцій, піддається під сумнів. Перевага використання інформаційно-психологічних операцій (ІПСО) залишається незмінною протягом всієї їх історії: якщо вдається сприятливо вплинути на ставлення опонента, його фізичний опір зменшується. Це означає, що в поєднанні з іншими військовими чи політичними операціями ІПСО діє як множник сили, посилюючи вплив цих операцій на ціль.

Використання міграції як інструменту гібридної війни та досягнення геополітичних цілей стало поширеною стратегією російської федерації в XXI столітті. Зазвичай країнами-жертвами такої гібридної агресії стали країни Європейського Союзу, і механізмом досягнення поставлених завдань були агресивні методи проведення військових операцій, спрямовані насамперед проти цивільного населення з метою провокування міграційних потоків до Європи та дестабілізації країн ЄС. Незважаючи на те, що дуже складно однозначно довести усвідомлене використання росією міграції для цілей гібридної війни, характер бойових дій у Сирії та Лівії, а також співпраця з Білоруссю для підсилення міграційної кризи на кордоні з Польщею дають підстави вважати, що росія активно включила міграційний чинник у свою зовнішньополітичну стратегію.

До ознак ІПСО належать:

зміст інформації, який може бути спрямований на певний набір тем або повідомлень, призначених для певних цільових аудиторій; спрямованість інформації, включаючи визначення цільової аудиторії та її характеристик. ІПСО часто ставить своїм завданням вплинути на конкретні групи людей; наявність посилань на джерела інформації в інформаційних матеріалах, що дозволяє відстежувати шлях, яким розповсюджується інформація; динаміка

представлення інформаційних матеріалів, включаючи інтенсивність їх поширення та часові рамки; факти комплексування інформації через різні інформаційні канали, такі як телебачення, радіо, преса, Інтернет, чутки та інші; поява в інформаційних матеріалах деталей, які можуть відрізнятися від еталонного джерела; використання спеціальних прийомів та психотехнік для впливу на аудиторію.

Результати аналізу проведення ІПСО свідчать про те, що рф використовує різні форми та способи інформаційного протиборства, включаючи: маніпулювання суспільною свідомістю та політичною орієнтацією соціальних груп населення з метою створення політичної напруженості та контрольованого хаосу; створення атмосфери негативного ставлення до культурної спадщини противника та втрати національної свідомості; дестабілізація політичних відносин між партіями, об'єднаннями та рухами з метою провокації конфліктів, розпалювання недовіри, підозрілості; зниження рівня інформаційного забезпечення органів влади та управління, інспірація помилкових управлінських рішень; дезінформація населення стосовно роботи державних органів, підрив їхнього авторитету та дискредитація органів управління; провокування соціальних, політичних, національних та релігійних сутичок; підрив міжнародного авторитету держави та її співробітництва з іншими країнами; завдання збитків життєво важливим інтересам держави в політичній, економічній, енергетичній, оборонній та інших сферах.

Стратегічні комунікації в контексті боротьби з дезінформацією означають, що використовуються наративи та меседжі як інструмент для впливу на сприйняття аудиторії, а також для реагування на дезінформацію або запобігання її поширенню. Вони можуть включати в себе різноманітні засоби комунікації, такі як публічна дипломатія, зв'язки з громадськістю, інформаційні кампанії та психологічні операції, для досягнення стратегічних цілей держави чи організації.

Методи стратегічних комунікацій поділяють на проактивні

(Застосування цих проактивних методів допомагає зменшити вразливість аудиторії перед дезінформацією та покращити стійкість суспільства до маніпуляцій інформацією) та реактивні. Комунікаційна стратегія є важливим інструментом для досягнення організаційних та комунікаційних цілей.

У контексті боротьби з дезінформацією підвищення обізнаності може бути важливим інструментом, оскільки допомагає аудиторії розрізняти правдиву інформацію від дезінформації та маніпуляцій. Це сприяє зміцненню стійкості суспільства до неправдивих наративів.

В контексті боротьби з російською дезінформацією підвищення обізнаності може бути спрямоване на поширення знань серед населення про історію державності України, досягнення українського народу для викорінення синдрому меншовартості, імплементацію реформ, євроатлантичного курсу, діяльність влади під час війни.

Пребанкінг (PREBUNKING) – це важливий інструмент стратегічних комунікацій, спрямований на попередження аудиторії про можливу появу дезінформаційного повідомлення або наративу, які можуть з'явитися в інформаційному просторі. Цей метод дозволяє нівелювати вплив інформаційної кампанії, яка носить деструктивний характер, ще до її початку або масового поширення.

Завдяки поширенню інформації в соціальних мережах та публікаціям в ЗМІ боротьба з російською дезінформацією стає більш ефективною, оскільки багато громадян дізнаються про неправдиві наративи та їхню недостовірність.

Не останню роль в інформаційному просторі сучасності відіграють інфлюенсери – блогери, громадські активісти та культурні діячі. Залучення їх до комунікаційного процесу стимулює якісне та швидке поширення ключових повідомлень та наративів, спрямованих на послаблення впливу російської дезінформації.

Визначено, що в контексті боротьби з російською дезінформацією контрнاراتив грає важливу роль у побудові позитивного іміджу України як

серед населення Української держави, так і міжнародної спільноти. Ця стратегія дозволяє протистояти впливовим інформаційним кампаніям та активно висвітлювати правдиву інформацію.

У контексті боротьби з російською дезінформацією під час війни кризові ситуації трапляються дуже часто і зазвичай вони пов'язані з атаками РФ як на військові, так і цивільні об'єкти в Україні. Застосування кризових комунікацій в умовах воєнного часу допоможе уникнути поширення паніки серед населення і зневіри в перемозі України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрієвський Т. Г. Цілі російсько-української гібридної війни. *Політичне життя*. 2018. № 2. С. 107-112.
2. Анісімович-Шевчук О. 3. Політична комунікація як системоутворюючий фактор політичного життя суспільства: автореф. дис... канд. політ, наук. Львів, 2010. 18 с.
3. Білошицький С. Міжнародна міграція як різновид сучасної зброї: соціокультурний та політичний аспекти. *Наукові записки*. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса. 2016. № 2 (82). С. 138–156.
4. Боднар Н. А. Проблема ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду в світлі європейського вибору України. *Журнал європейського і порівняльного права*. 2018. № 8. С. 79–86.
5. Бучин М. А., Мархайчук Н. О. Міграція як інструмент гібридної війни Російської Федерації у XXI столітті. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/31/16.pdf>
6. Від facebook до допитів. Чому омбудсмен Денісова втратила посаду. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/06/27/7354838/>
7. Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України : монографія / за заг. ред. А. М. Сиротенка. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2020. 612 с.
8. Гандзюк В. О. Український Євромайдан у кривовому дзеркалі російської пропаганди (2013–2014). *Соціальні комунікації в інтеркультурному просторі: міжконтинентальний діалог інтелектуалів : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 13 листопада. 2014 р. / за заг. ред. Огнев'юка В. О. Київ: Київ, ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. С. 25-26.*

9. Гарбо І. В., Шевчук О. В. Інформаційно-психологічний вплив на свідомість в умовах інформаційно-психологічної війни. *Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс*. 2021. С. 215-228.
10. Гібридна війна в сучасному світі. Що про неї повинен знати журналіст і редактор? URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/25597/Kulias%2012-27.pdf?sequence=1>
11. Гібридна війна і доктрина Герасимова. URL: <https://militarycabinet.com/publikacii/gibridna-vijna-idoktrina->
12. Гібридна війна: сутність, виклики та загрози : зб. матер. круглого столу (2021, 8 липня). Київ : НА СБУ, 2021. URL: https://academy.ssu.gov.ua/uploads/p_57_28744724.pdf
13. Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для Європи. URL: <https://cutt.ly/QUY2bTV>
14. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. досвід ЄС і Східного Партнерства. Аналітичний документ / за заг. ред. В. Мартинюка. Київ, 2018. URL: <https://cutt.ly/gUY2GYR>
15. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *Дзеркало тижня*. URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html>
16. Гулай В. Розгортання «гібридної» війни Російської Федерації в умовах системної кризи державної організації України: інформаційно-комунікативні аспекти. Україна в системі зміни парадигми світопорядку XX–XXI століть : монографія / уаук. ред. О. О. Салати. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 420 с.
17. Гуржи В. Ідеологеми «руського міра» в сучасних гібридних війнах. *Гібридна війна: in verbo et in praxi* : монографія / Донецький національний університет імені Василя Стуса / під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова. Вінниця : ТОВ «НіланЛТД», 2017. 620 с.

18. Даник Ю., Малярчук Т., Бриггс Ч. Гибридная Война: Хай-Тек, Информационные и Кибер Конфликты. *Connections: QI*. 2017. № 16. С. 5–27. URL: <http://connections-qj.org/ru/article/gibridnaya-voyna-hay-tek-informacionnye-i->
19. Дубас О. П. Інформаційно-комунікаційний простір: культурно-політичні детермінанти : монографія. Київ : Генеза, 2011. 326 с.
20. Залкін С. В., Сідченко С. О., Хударковський К. І. Методичний підхід до виявлення ознак проведення спеціальної інформаційної операції. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2012. Вип. 2 (31). С. 85–88.
21. Іващенко А. М. Еволюція поглядів на стратегію сучасного гібридного конфлікту та сценарії протидії гібридним загрозам. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. Київ, 2015. № 1 (53). С. 18–23.
22. Іващенко А. М., Павліковський А. К. Оборонне планування в умовах гібридної війни: тренди і зміни. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. Київ, 2019. № 2 (66). С. 16-22.
23. Іващенко А. М., Семененко В. М., Полякова О. В. Особливості воєнних аспектів сценаріїв протидії гібридній війні. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. Київ, 2019. № 1 (65). С. 19–24.
24. Інформаційно-психологічне протиборство : підручник / В. М. Петрик, В. В. Бедь, М. М. Присяжнюк та ін.; за заг. ред. В. В. Бедь, В. М. Петрика. Київ: ПАТ «ВІПОЛ», 2018. 386 с.
25. Клаузевіц К. Про війну /пер. Харків, Фоліо, 2020. 640 с.
26. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 2015. 304 с.

27. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Каламар, 2017. 268 с.
28. Магда Є. Гібридна війна: сутність та структура феномену. *International relations, part «Political sciences»*. 2014. № 4. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489/22
29. Маркова М. В. Інформаційно-психологічна війна: медикопсихологічні наслідки та стратегії протидії. *Проблеми безперервної медичної освіти та науки*. 2016. № 4. С. 6-10.
30. Марунченко О. П. Інформаційна війна у сучасному політичному просторі : автореф. дис.. канд. політ. н. Одеса, 2013. 18 с.
31. Марута Н. О., Маркова М. В. .Інформаційно-психологічна війна як новий виклик сучасності: стан проблеми та подолання. *Український вісник психоневрології*. 2015. № 3 (84). С. 21-28.
32. Миронова М. А. Бріана – Келлога пакт. Українська дипломатична енциклопедія : в 2 т. / редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.
33. Міжнародно-правові аспекти протидії гібридній війні. URL: <http://znp-cvsvd.nuou.org.ua/article/view/212961>
34. Місюра А., Паливода В. Концептуальні підходи НАТО та ЄС до забезпечення стійкості держави і суспільства у сфері національної безпеки. URL: <https://cutt.ly/fUY2Ian>
35. Мороз Ю., Твердохліб Ю. Інформаційно-психологічні операції в умовах ведення гібридної війни. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародних відносин*. 2016. Вип. 38. С. 97-105.
36. Набок С. Альтернативна реальність кремлівської пропаганди: конфлікт «на Україні» в російському політичному, медійному й науковому дискурсі. *Інтерпретації російськоукраїнського конфлікту в західних наукових і експертноаналітичних працях* / за ред. В. Кулика. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. С. 312-323.

37. Невельська-Гордєєва О. П., Нечитайло В. О. Маніпуляції як засіб інформаційно-психологічного впливу у інформаційній війні. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2021. Вип. 3(50). С. 78-87.
38. Павленко Ж., Антонов А. Гібридна війна»: аналіз визначень поняття. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2022. № 2 (53). С. 106-120.
39. Паливода В. Підходи Словаччини до боротьби з гібридними загрозами: аналітика від експерта НІСД. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/3492>
40. Паливода В. Центр протидії тероризму та гібридним загрозам при МВС Чеської Республіки. URL: <https://cutt.ly/jUY2PER>
41. Пєвцов Г. В., Залкін С. В., Сідченко С. О., Хударковський К. І. Інформаційно-психологічні операції Російської Федерації в Україні: моделі впливу та напрями протидії. *Наука і оборона*. 2015. № 2. С. 30-35..
42. Пєвцов Г. В., Залкін С. В., Сідченко С. О., Хударковський К. І. Пропозиції щодо удосконалення процесу управління інформаційно-психологічними впливами в ході проведення інформаційно-психологічних операцій. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2020. № 3. С. 44.
43. Пєвцов Г. В., Залкін С. В., Сідченко С. О., Хударковський К. І. Феклістов А. О., Антонов А. В. Основні особливості ознак проведення інформаційно-психологічної операції Російської Федерації в АР Крим. *Наука і техніка Повітряних Сил* . 2014. Вип. 1 (14). С. 37–39.
44. Пєвцов Г. В., Залкін С. В., Сідченко С. О., Хударковський К. І., Гордієнко А. М. Реалізація підходів інформаційної війни Російською Федерацією в сучасному інформаційному просторі України. *Наука і техніка Повітряних Сил*. 2014. Вип. 2 (15). С. 10–13.
45. Покальчук О. Зброя горя. *Дзеркало тижня*. 2015. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/zbroya-gorya-_.html

46. Попович Т. Небезпечне турне: Путін і Лукашенко тероризують ЄС мігрантами. *Укрінформ*. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3349401-nebezpecne-turne-putin-i-lukasenko-terorizuut-es-migrantami.html>
47. Почепцов Г. Гібридна війна: інформаційна складова. *Media Sapiens*. 2015. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/gibridna_viyna_informatsiyna_skladova/
48. Пьювельде Д. Гибридная война – существует ли она вообще? *NATO Review*. 2015. URL: <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2015/05/07/gibridnaya-vojna-sushchestvuet-li-ona-voobshche/index.html>
49. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.
50. Скулиша Є. Д. Історія інформаційно-психологічного протиборства. Київ : Національна академія СБУ, 2012. 326 с.
51. Соколов Б. Гібридна війна в дії. День. 11 листопада 2021. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/gibrydna-viyna-v-diyi>
52. Солонина Є. Міграційна криза і «рука Кремля»: що роблять ЄС і НАТО, та що може зробити Україна? *Радіо Свобода*. 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/mihranty-kryza-bilorus-polsha-rosiya-ukrayina/31555337.html>
53. Статут Організації Об'єднаних Націй. Київ, Представництво ООН в Україні, 2017. 38 с.
54. Сунь-Цзи Мистецтво війни. Харків : КСД, 2016. 587 с.
55. Тараненко М. Гібридна війна в Україні: історія та сучасність. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2016. Вип. 3/4 (31/32). С. 190–200. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/25058/1/VPSP2016-3-4_190-200.pdf

56. Твердохліб Ю. М. Інформаційно-психологічна операція як основний інструмент досягнення політичних цілей у гібридній війні. *Панорама політологічних студій*. 2016. № 14. С. 47-52.

57. Технології розвитку і захисту національного інформаційного простору : монографія / О. Онищенко (кер. проекту), В. Гуровий, В. Попик та ін.: НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015. 358 с.

58. Хорошко В., Чохлачова Ю. Інформаційна війна. ЗМІ як інструмент інформаційного впливу на суспільства. *Безпека інформації*. 2016. Вип. 22 (3). С. 283-288.

59. Цюрупа М. Питання визначення сутності «гібридної війни»: на прикладі збройної боротьби на сході України (середина 2014 – кінець 2015 рр.). *Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень*. 2015. Вип. 5/6 (79/80). С. 56-65.

60. Чистоклетов Л. Г., Шишко В. Й. Інформаційно-психологічні впливи як невід’ємна складова парадигми інформаційної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2012. Вип. 2. С. 186-187

61. Штоквишин О. Сучасний російський міф Великої Перемоги як засіб маніпуляції свідомістю. *Гібридна війна: in verbo et in praxi* : монографія / Донецький національний університет імені Василя Стуса / під. заг. ред. проф. Р. О. Додонова. Вінниця : ТОВ «НіланЛТД», 2017. С. 274-297.

62. Юдін О. К. Інформаційна безпека держави. Київ : Вид-во МК-Прес, 2005. 420 с.

63. Юринець Ю. Л. Дослідження проблем інформаційної безпеки на засадах міждисциплінарного підходу: соціологія, психологія, право. URL: http://lsej.org.ua/7_2020/79.pdf

64. Яворська Г. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Strategic priorities*. 2016. № 4 (41). С. 41–48. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/yavorskaya.pdf>

65. Abbasi A. Hybrid War Threats and Essence of Perception Management: Challenges for Pakistan. *IPRI Journal*. 2020. XX (2). P. 1–24. URL: <https://doi.org/10.31945/iprij.200201>
66. Alabama: USAFR Air University. Press Maxwell Air Force Base, 1996. 456 p.
67. Arcos R., Smith, H. Digital Communication and Hybrid Threats. Presentation. *Icono*. 2021. Vol. 14. Iss. 19 (1). P. 1–14. URL: <https://icono14.net/ojs/index.php/icono14/article/download/1662/1796?inline=1>
68. Bajarūnas E. Addressing Hybrid Threats: Priorities for the EU in 2020 and Beyond. *European View*. 22.03.2022. URL: <https://doi.org/10.1177/1781685820912041>
69. Bajarūnas E., Keršanskas V. Hybrid threats: Analysis of their content, challenges posed and measures to overcome. *Lithuanian Annual Strategic Review*. 2019. Vol. 16(1). P. 123–170. URL: <https://cutt.ly/IUY2Zn3>
70. Bluszcz J, Valente M. The Economic Costs of Hybrid Wars: The Case of Ukraine. *Defence and peace economics*. 2020. P. 1–25. URL: <https://doi.org/10.1080/10242694.2020.1791616>
71. Britannica T. Editors of Encyclopaedia. Psychological warfare. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/psychological-warfare>
72. Diagnosing the Dictators. H.R. Knickerbocker interview with Carl Jung. January 1939. Princeton University Press. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9780691216393-022/html?lang=de>
73. Fiott D, Parkes R. Protecting Europe: The EU's response to hybrid threats. *European Union Institute for Security Studies*. 2019. URL: <http://www.jstor.com/stable/resrep21143.4>
74. German Propaganda Leaflets. Esslingen, Germany. *Public Intelligence*. URL: <https://info.publicintelligence.net/GermanPropagandaLeaflets.pdf>

75. Goldstein L. F., Findley F.B. *Psychological Operations Principles and Case Studies*. Alabama : USAFR Air University. Press Maxwell Air Force Base, 1996. 252 p.
76. Habro I., Vovchuk L., Shevchuk O. Informational and Psychological Influence on Student Youth in the Conditions of the Information-Psychological War. *Journal of Educational and Social Research*. 2020. №10 (1) (January). P. 56-61. DOI: <https://doi.org/10.36941/jesr-2020-0006>
77. Hoffman F. Hybrid Warfare and Challenges. *JFQ*. 2009. Vol. 52. P. 34–39. URL: https://www.academia.edu/22884324/Hybrid_Warfare_and_Challenges
78. Internews Ukraine. Taming the Hydra. How to Resist Kremlin's Information Aggression. URL: <https://ukraineworld.org/en/articles/books/hydra>
79. Isherwood M. Airpower for Hybrid War. *Air Force Magazine*. 2009. Vol. 92. № 10. URL: <https://www.airforcemag.com/article/1009hybrid/>
80. Joint Communication to the European Parliament and the Council. Joint Framework on countering hybrid threats a European Union response. JOIN/2016/018 final. Document 52016JC0018. URL: <https://cutt.ly/0UY9H0d>
81. Joint Communication to the European Parliament, the European Council and the Council. Increasing resilience and bolstering capabilities to address hybrid threats. European Commission. Brussels, 13.6.2018. JOIN (2018) 16 final. Document 52018JC0016. URL: <https://cutt.ly/qUUqv4y>
82. Jones M., Bachmann S. D. Syria – A Hybrid War Case Study. *Journal of Military and Strategic Studies*. 2021. Vol. 21. Iss. 1. P. 33–55. URL: <https://jmss.org/article/view/73754/55220>
83. Libicki M. C. *Cyberspace in Peace and War (Transforming War)*. Naval Institute Press, 2021. 280 p.
84. Lonardo L. EU Law Against Hybrid Threats: A First Assessment. *European Papers*. 2021. No. 6 (2). P. 1075-1096. URL: <https://cutt.ly/WUY2V2h>
85. Lubinski P. Hybrid Warfare or Hybrid Threat – The Weaponization of Migration as an Example of the Use of Lawfareinski. *Polish Political Science*

Yearbook. 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/357762372_Hybrid_Warfare_or_Hybrid_Threat_-_The_Weaponization_of_Migration_as_an_Example_of_the_Use_of_Lawfare_-_Case_Study_of_Poland

86. Lasica D. Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory. 2009. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA513663.pdf>

87. Manoilo A., Yevstafiev D. Information Wars and Psychological Operations as the Basis for New Generation Hybrid Wars. *Istoriya*. 2021. Vol. 12. Is. 6 (104). URL: <https://history.jes.su/s207987840016037-9-1/> DOI: 10.18254/S207987840016037-9

88. Melykh O., Korbut A. Entertainment media in the context of hybrid war in the postSoviet countries: the case of Ukraine. *Economic Annals-XXI*. 2020. № 182 (3/4). P. 25–33. URL: <https://doi.org/10.21003/ea.V182-03>

89. Orenstein Mitchell A. The Lands in Between Russia vs. the West and the New Politics of Hybrid War. Oxford University Press, 2019. 248 p.

90. Osiichuk M., Shepotylo O. Conflict and well-being of civilians: The case of the Russian-Ukrainian hybrid war. *Economic Systems*. 2020. Vol. 44(1). P. 1–31. URL: <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S0939362518303960?token=0DDF783C7B4F4CBED3CAE14A1D40E73ED8B4B&originRegion=eu-west1&originCreation=2022012620113>

91. Punda Y., Shevchuk V., Veebel V. Is The European Migrant Crisis Another Stage of Hybrid War? 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/339630153_IS_THE_EUROPEAN_MIGRANT_CRISIS_ANOTHER_STAGE_OF_HYBRID_WAR

92. Pynnöniemi K., Jokela M. Perceptions of hybrid war in Russia: means, targets and objectives identified in the Russian debate. *Cambridge Review*

of *International Affairs*. 2020. Vol. 33. № 6. P. 828–845. URL: <https://doi.org/10.1080/09557571.2020.1787949>

93. Report on the implementation of the 2016 Joint Framework on countering hybrid threats and the 2018 Joint Communication on increasing resilience and bolstering capabilities to address hybrid threats. Joint Staff working document. SWD (2020)153. 24/07/2020. URL: <https://cutt.ly/0UUC527>

94. Schoemaker H. Allegations of Russian Weaponized Migration Against the EU. *Militaire Spectator*. 2019. URL: <https://www.militairespectator.nl/thema/internationale-veiligheidspolitiek/artikel/allegations-russian-weaponized-migration-against-eu>

95. Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare. Prepared by the International Group of Experts at the Invitation of the NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. General Editor M.N. Schmitt. New York, Cambridge University Press, 2013. 282 p.

96. Tkachuk I., Shynkarenko R., Tokovenko O., Svorak S, Lavoryk A. Hybrid threats and the transformation of the state political institute: a neo-institutional approach. *Journal of interdisciplinary research*. 2021. Special Issue. № 11/01-XVI. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110116/papers/A_05.pdf

97. Todd C. Helmus, James V. Marrone, Marek N. Posard, Danielle Schlang. Russian Propaganda Hits Its Mark. Experimentally Testing the Impact of Russian Propaganda and Counter Interventions. URL: https://www.researchgate.net/publication/346219282_Russian_Propaganda_Hits_Its_Mark_Experimentally_Testing_the_Impact_of_Russian_Propaganda_and_Counter-Interventions

98. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. OJ C 306. 17.12.2007. URL: <https://cutt.ly/7UPnXI2>

99. Vogt K. What we learned about building resilience to manipulative information from Learn to Discern. URL: <https://www.irex.org/insight/what-we-learned-about-building-resilience-manipulative-information-learn-discern>

100. Wither J. K. Making Sense of Hybrid Warfare. *Connections QJ* 15. 2016. № 2. P. 73–87. URL: <http://connections-qj.org/article/making-sense-hybrid-warfare>